

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Privatinės teisės katedra**

Modestos Nekrašaitės
V kurso, civilinių ginčų
studijų šakos studentės

Magistro darbas

**Teismo veikla *ex officio*
Court Activity Ex Officio**

Vadovas: partnerystės prof. dr. Artūras Driukas

Recenzentė: doc. dr. Vīgita Vėbraitė

Vilnius
2021

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Šiame darbe atskleidžiama teismo veiklos *ex officio* samprata, analizuojamos skirtingos civilinio proceso mokyklos ir teisės raida Lietuvoje. Taip pat analizuojamas rungimosi, dispozityvumo ir nešališkumo principų ribojimas esant aktyviam teismui. Tiriamas buvęs ir esamas teisinis reguliavimas, naujausia teismų praktika bei doktrinoje pateiktos prieštaringos nuomonės. Darbe siekiama atskleisti aktyvų teismo vaidmenį tiek procesine, tiek materialiaja prasme.

Pagrindiniai žodžiai: aktyvus teismas, teismo ir šalių galių santykis, viešasis interesas, nedispozityvios bylos, teismo galios civiliniame procese.

This work reveals the concept of court activity *ex officio*, analyses the development of different schools of civil procedure and law in Lithuania. The limitation of the principles of adversarial, dispositive and impartiality in the presence of an active court is also analysed. Past and present legal regulation, recent case law and conflicting opinions in the doctrine are examined. The work aims to reveal the active role of the court in both procedural and material terms.

Keywords: active court, the relation between the powers of the court and the parties, the public interest, non-dispositive cases, court powers in civil proceeding.

TURINYS

IŽANGA	2
1. TEISMO VEIKLOS <i>EX OFFICIO</i> SAMPRATOS ANALIZĖ	5
1.1. Civilinio proceso modeliai ir teismo vaidmens kaita.....	5
1.1.1. Civilinio proceso modeliai (mokyklos) ir jų esmė.....	5
1.1.2. Teismo vaidmens kaita Lietuvos civilinio proceso teisėje	7
1.2. Teismo aktyvus vaidmuo ir pagrindinių civilinio proceso teisės principų ribojimas	12
1.2.1. Teismo vaidmuo ginant viešąjį interesą.....	12
1.2.2. Rungimosi ir dispozityvumo principų ribojimas	14
1.2.3. Teismo nešališkumo problema	17
2. AKTYVUS TEISMO VAIDMUO PROCESINE PRASME	20
2.1. Teismo procesinis aktyvumas	20
2.2. Teismo veikla <i>ex officio</i> nedispozityviose bylose procesine prasme.....	24
2.2.1. Teismo įgalinimai <i>ex officio</i> rinkti įrodymus, kuriais šalys nesiremia	24
2.2.2. Teismo įgalinimai <i>ex officio</i> taikyti laikinąsias apsaugos priemones	30
3. AKTYVUS TEISMO VAIDMUO MATERIALIAJA PRASME.....	35
3.1. Teismo įgalinimai <i>ex officio</i> keisti ieškinio elementus, taikyti alternatyvų asmenų teisių ir teisėtų interesų gynimo būdą	35
3.2. Teismo įgalinimai <i>ex officio</i> viršyti pareikštus reikalavimus	41
3.3. Teismo įgalinimai <i>ex officio</i> peržengti apeliacinio ir kasacinio skundo ribas ...	46
IŠVADOS	52
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	54
SANTRAUKA	63
SUMMARY	64

IŽANGA

Temos aktualumas. „Teismo aktyvumo ir pasyvumo, jo vaidmens procese problema tokia pat sena kaip ir bylinėjimosi istorija“ (Mikelėnas, 1997, p. 142), todėl tema išlieka aktuali ir šiai dienai. Visų pirma, nėra nei vieno straipsnio, doktrinos ar kitų šaltinių, kuriuose būtų aiškiai išreikšta ir sustruktūruota teismo veikla *ex officio* civiliniame procese. Todėl aktyvaus teismo vaidmenį reglamentuojančių teisės normų bei teismų praktikos kompleksinis tyrimas (istorinė raida, teisinė prigimtis, esmė, teisės normų realizavimo ypatumai ir paskirtis) bei tyrimo metu atlikta analizė, bus reikšminga Lietuvos civilinio proceso teisės mokslui. Visų antra, temos aktualumą pagrindžia ir tai, kad darbe plačiai naudojama naujausia teismų praktika analizuojamais klausimais, kuri atspindi, kaip teismai veikia *ex officio* tiek materialiaja, tiek procesine prasme, tiek dispozityviose, tiek nedispozityviose bylose.

Darbo tikslas. Pagrindinis šio magistro darbo tikslas yra kompleksiskai ištirti teismo įgalinimus *ex officio* reglamentuojančių teisės aktų nuostatas ir jų taikymo Lietuvos teismuose praktiką. Identifikuoti aktyvų teismo vaidmenį tiek procesine, tiek materialiaja prasme ir pateikti tyrimo išvadas.

Darbo uždaviniai. Tyrimui keliami tokie uždaviniai:

- 1) atskleisti teismo vaidmenį Lietuvos civiliniame procese ir nustatyti, kokie veiksniai lemia būtent tokį elgesio modelį;
- 2) atliekant teisės normų ir teismų praktikos analizę, ištirti, kokias procesines priemones teismas gali taikyti *ex officio* procesine prasme;
- 3) ištirti teismo vaidmenį procesine prasme nedispozityviose bylose, nustatyti, kokiose bylų kategorijose, kokios priemonės yra taikomos ir kaip jų taikymas pasireiškia teismų praktikoje;
- 4) atlikti teismo veiklos *ex officio* materialiaja prasme analizę;
- 5) ištirti teismo įgalinimus peržengti skundo ribas kitose civilinio proceso stadijose (apeliacijoje ir kasacijoje).

Tyrimo objektas. Šio darbo tyrimo objektas – teismo veikla *ex officio*, nagrinėjant tiek dispozityvias, tiek nedispozityvias bylas, tokios veiklos ypatumai, tikslai, esmė ir paskirtis. Šiame darbe nagrinėjami įstatymo leidėjo suteikti įgalimai teismui veikti *ex officio* pirmosios instancijos teisme, taip pat ir kitose civilinio proceso stadijose – apeliacijoje bei kasacijoje, tačiau tik teismo teisės peržengti apeliacinio (kasacinio) skundo ribas apimtyje. Darbe atskleidžiama teismo veikla per du aspektus: procesinį ir materialųjį.

Tyrimo metodai. Siekiant užsibrėžto tikslo šiame darbe naudojami šie mokslinio tyrimo metodai: istorinis, dokumentų analizės, lingvistinis interpretacijos, teleologinis, loginis – analitinis ir lyginamasis.

Istorinis – šiuo metodu siekiama atskleisti teismo veiklos *ex officio* kitimo istorinę raidą ir įtaką dabartiniam Lietuvos civiliniam procesui.

Dokumentų analizės – pasitelktas kaip priemonė susipažinti ir atskleisti Tarptautinių, Europos Sąjungos ir Lietuvos norminių teisės aktų bei teismų sprendimų ir nutarimų turinį, reikšmę ir prasmę.

Lingvistinis interpretacijos – svarbus remiantis morfologijos ir sintaksės taisyklėmis analizuoti teismų praktiką, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo doktriną.

Teleologinis – naudojamas vertinant teisinio reglamentavimo pasikeitimus ir įstatymo leidėjo tikslus, remiantis juo, analizuojamas teismo vaidmuo iki dabartinio teisinio reglamentavimo ir prielaidos, nulėmusios esamą.

Loginis – analitinis – atlikta teisės aktų, teismų praktikos, mokslinės literatūros analizė, atrinkti šaltiniai, kurie yra aktualiausi temai, išskirtos bei panaudotos esminės jų nuostatos bei ištraukos. Remiantis šiuo metodu pateikti apibendrinimai ir suformuluotos atitinkamos išvados.

Lyginamasis – taikytas lyginant skirtingas teoretikų nuomones, susijusias su aktyviu teismo vaidmeniu bei tiriant teismų praktiką šiuo aspektu, taip pat lyginant esamą ir buvusį teisinį reguliavimą, jo kaitą teismo aktyvumo srityje.

Darbo originalumas. Mokslinių – tiriamųjų darbų Lietuvoje nagrinėjama tema iki šiol nebuvo atlikta. Autorei taip pat nepavyko rasti ir užsienio teisės doktrinoje atliktų išsamių tyrimų būtent nagrinėjama tema. Per pastaruosius 5 metus magistro darbų, susijusių su teismo veikla *ex officio* apginta nebuvo. Atkreiptinas dėmesys, kad 2012 metais Eglė Volungevičienė apsigynė magistro darbą tema „Teismo įgalinimai ir jų ribos nagrinėjant bylas, kylančias iš šeimos teisinių santykių“, tačiau darbas buvo orientuotas konkrečiai tik į šeimos teisinius santykius. Šio darbo originalumas yra tame, kad jame analizuojamas teismo vaidmuo apskritai visuose įstatymo leidėjo reguliuojamose santykiuose dviem aspektais (materialiuoju ir procesiniu) tiek dispozityviose, tiek nedispozityviose bylose.

Svarbiausi šaltiniai. Kadangi darbo tema susijusi su aktyviu teismo vaidmeniu, pagrindinis tyrimo šaltinis, be abejonės, yra teismų praktika. Darbe daugiausiai remiamasi Lietuvos Aukščiausiojo Teismo ir Lietuvos apeliacinio teismo jurisprudencija, taip pat Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo doktrina. Žinoma, daug dėmesio skirta Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso, Lietuvos Respublikos civilinio kodekso,

Lietuvos Respublikos darbo kodekso, Lietuvos Respublikos juridinių asmenų įstatymo ir kitų norminių teisės aktų analizei. Kalbant apie teisės doktrinos šaltinius, iš lietuvių autorių pirmiausia paminėtina profesoriaus V. Nekrošiaus monografija „Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės“ bei daugelis jo mokslinių straipsnių. Taip pat darbe remtasi kitų mokslininkų: V. Mikelėno, A. Driuko, V. Valančiaus, E. Tamošiūnienės, V. Vėbraitės, Ž. Terebeizos, M. Jonaičio ir kt., specialiąja literatūra. Naudoti įvairūs straipsniai iš teisės žurnalų, kitų periodinių leidinių.

1. TEISMO VEIKLOS *EX OFFICIO* SAMPRATOS ANALIZĖ

1.1. Civilinio proceso modeliai ir teismo vaidmens kaita

1.1.1. Civilinio proceso modeliai (mokyklos) ir jų esmė

Civiliniame procese aktyviai ginčijamasi, kokių galių turi turėti teismas, įgyvendindamas savo funkcijas. Šiuo atveju susiduriame su paskirų civilinio proceso mokyklų santykio bei teisėjo vaidmens problema. Tiesa, dėl globalizacijos jau nebegalima kalbėti apie aiškią liberaliosios ir socialinės civilinio procesų mokyklų priešpriešą, kadangi XX a. civilinis procesas akivaizdžiai buvo reformuojamas siekiant, kad teismas būtų aktyvus (Nekrošius, 2002, p. 13).

Taigi, analizuojant skirtingas mokyklas, tikslinga išskirti tris pagrindinius civilinio proceso modelius, kurių analizės siekis yra geriau suvokti toliau darbe dėstomą teismo aktyvaus vaidmens civiliniame procese raidą bei atitinkamo reglamentavimo esmę. Todėl privalu detaliau panagrinėti liberaliojo (rungimosi), socialinio bei inkvizicinio (tardomasis) modelių turinį. Analizuojant šių civilinio proceso modelių skirtumus, bus atsižvelgiama į teismo aktyvumo lygį kiekviename iš šių skirtingų modelių. Tačiau skirtingi modeliai lemia ne tik teismo aktyvumą, bet ir visą civilinio proceso struktūrą, keliamų uždavinių supratimą, santykio tarp šalių ir teismo suvokimą ir kt. (Laužikas *et al.*, 2003, p. 31). Pagrindinis klausimas, kylantis tiriant civilinio proceso modelius: ar teismas turi būti pasyvus ir nešališkas klausytojas, ar, priešingai, neribotai aktyvus (Driukas, Valančius, 2005, p. 65)?

Pradedant nuo civilinio proceso modelio, kuriame teismo vaidmuo yra pasyviausias, reikėtų pradėti nuo *liberaliojo civilinio proceso*. Šios civilinio proceso mokyklos ištakos siekia Didžiąją Prancūzijos revoliuciją, su kuria kartu ateina ir liberalizmo vertybės: laisvė, lygybė bei nuosavybė, taip išreiškiant neigiamą reakciją į visagalę valstybę (monarchiją) (Mikelėnas *et al.*, 2020, p. 26). Valstybė piliečiui privalo tik nustatyti tam tikras elgesio ribas ir tik užtikrinti, kad jos nebūtų pažeistos. Pagrindiniai vyraujantys principai – rungimasis ir dispozityvumas.

Rungimosi principas atskleidžia civilinės procesinės formos esmę, kas reiškia, kad kiekviena proceso šalis privalo įrodyti tas aplinkybes, kuriomis rėmėsi kaip savo reikalavimų bei atsikirtimų pagrindu. Šio principo tikslas – garantuoti visapusišką bylos aplinkybių ištyrimą, tokiu būdu sudarant sąlygas teismui priimti teisingą sprendimą byloje (Tamošiūnienė, Višinskis, 2013, p. 49). Dažnai teigiama, kad rungimasis yra šalių lygiateisiškumo, neutralumo, teisėjo nešališkumo bei kitų principų garantija (Laužikas *et al.*, 2003, p. 175). Dispozityvumo principo (kertinio privatinės teisės principo) esmę sudaro

šalių autonomija, todėl dispozityvumas laikomas vienu pagrindinių civilinio proceso principų (Mikelėnas, 1997, p. 195). Šis principas parodo šalims, kad joms priklauso teisė disponuoti ginčo dalyku (Tamošiūnienė, Višinskis, 2013, p. 50). Taigi, savo teisių įgyvendinimu šalys privalo rūpintis pačios (Driukas *et al.*, 2004, p. 83).

Teisėjo vaidmenį liberaliajame civiliniame procese, anot profesoriaus V. Nekrošiaus, galima apibūdinti posakiu „teismas savo iniciatyva nedaro nieko“ (Laužikas *et al.*, 2003, p. 32) – tai reiškia, jog teismo vaidmuo toks pasyvus, kad viskas lieka šalių valioje ir bet koks teismo kišimasis į šalių lygių galimybių kovą, laikomas neteisėtu. Išskyrus, kai tai daroma siekiant panaikinti šalių nelygybę ar taip norima palengvinti formalią proceso eigą. Teismas turi labai nedideles galimybes paveikti procesą, pavyzdžiui, teisėjo teisė klausti šalies, vertinama labai atsargiai ir kaip mažai ką lemiančios išimtys iš bendrųjų taisyklių. Šio civilinio proceso modelio pagrindinė mintis – jog valstybė užtikrina tik tokią gynybą, kokios yra prašoma ir gina tik tokiu būdu, kokiu prašo šalys. Siektinas tikslas – valstybei nesikišant į ginčo eigą pateikti šalims jų ginčo sprendimo mechanizmą (Laužikas *et al.*, 2003, p. 33 – 34). Tai reiškia, kad ginčo šalis faktiškai gali būti teisi, tačiau jei ji neįrodys savo reikalavimų pagrįstumo – procesas bus pralaimėtas, kadangi teismui nėra suteikiami įgalinimai, kurie leistų prireikus pasiūlyti šalims pateikti papildomus įrodymus. Taigi, šalys lieka proceso šeimininkėmis, o teismas tik šalių iniciatyva imasi tam tikrų veiksmų, nes pasyvus teisėjo vaidmuo nesuteikia teismui galimybės veikti *ex officio*.

Tačiau liberalusis civilinis procesas atnešė ir kitus, šiomis dienomis savaime suprantamais atrodančius proceso principus, pavyzdžiui, viešumą ir žodinį procesą, teisės į įstatymo garantuotą teisinę pagalbą, teisėjo nepriklausomumo ir klausymo įstatymo ir kt. (Nekrošius, 2002, p. 21).

XIX a. pabaiga – XX a. pradžia civilinio proceso mokslui svarbi tuo, jog kaip alternatyva liberaliajam civilinio proceso modeliui Austrijoje susiformavo F. Kleino atstovaujama *socialinio civilinio proceso* doktrina, kuri buvo įgyvendinta 1896 m. Austrijos ZPO (Nekrošius, 2017, p. 8). Šis modelis nereiškia kažko visiškai naujo, kadangi jis iš liberaliojo proceso perėmė pagrindinius principus: rungimosi, dispozityvumo, viešumo ir kt. Tačiau svarbiausias dalykas kuo skiriasi šis modelis nuo pastarojo yra tai, kad pasikeitė požiūris į civilinio proceso tikslus, paskirtį, pačius principus, o, svarbiausia, ir į patį teismo vaidmenį procese. Šioje mokykloje buvo pagrįstas civilinio proceso koncentruotumo tikslas (kuo greičiau, paprasčiau ir pigiau išspręsti ginčą). Teismui suteikiama teisė, o kartais net pareiga, šalinti ginčo šalių veiksmus, įstatymo nustatytais priemonėmis, taip jam tampant vis labiau aktyviu (Laužikas *et al.*, 2003, p. 30 – 39). Kadangi liberalusis modelis sudarė be galo palankias sąlygas vilkinti procesą, socialinis –

jau nebėra tik šalių reikalas, nes teismas nėra tik prižiūrėtojas, jis vadovauja procesui. Teismo vadovavimas bylos nagrinėjimui pasireiškia šalių įpareigojimu pašalinti neaiškumus, teise pateikti papildomų įrodymų, galimybe peržengti ieškinio ribas bei remtis aplinkybėmis, kuriomis šalis nesirėmė (Mikelėnas *et al.*, 2020, p. 26; Laužikas *et al.*, 2003, p. 36). Šiame civilinio proceso modelyje teismas privalo užtikrinti, jog šalys per protingą terminą apsikeistų turimais įrodymais, turi teisę nustatyti konkrečius terminus, netgi turi teisę skirti bausmę ar rinkti įrodymus *ex officio* (Laužikas *et al.*, 2003, p. 41). Taigi, šioje civilinio proceso teisės mokykloje teismo vaidmuo yra gerokai aktyvesnis, lyginant su liberaliuoju.

Trečią, taip pat labai svarbų civilinio proceso modelį, tikslinga išskirti *inkvizicinį civilinį procesą*, dar kitaip doktrinoje vadinamą „tardomuoju procesu“. Šis procesas pradėjo formotis dar Romos imperijoje, paplito viduramžiais Europos žemyninėse valstybėse, XII a. – XIII a. Prancūzijoje, o vėliau ir kitose valstybėse. Kaltinamąjį procesą pakeitė inkvizicinis procesas, dažniausiai buvo taikomas politinėse ir religinėse bylose, o Vakarų Europoje inkvizicinis procesas galutinai išnyko tik XIX a. pabaigoje. SSRS tokią procesinę tvarką bei įrodymų karalienės terminą represinės struktūros naudojo Didžiojo valymo metais, t. y. didžiausių stalininių represijų laikotarpiu 1935 – 1939 metais (Visuotinė lietuvių enciklopedija). Šioje kodifikuotoje teisės sistemoje galiojo įstatymo viršenybės principas, kuriuo turi vadovautis teismų praktika (teismas taiko jau egzistuojančią teisę). Jai būdingas normų abstraktumas, skirstymas į specialiąsias bei bendrąsias. Inkviziciniame procese šalių ir teismo galių santykis yra atvirkštinis, palyginti su liberaliuoju (rungimosi) modeliu, kadangi teismo vaidmuo itin aktyvus nagrinėjant bylą. Teismas atlieka ne stebėtojo, o tardytojo vaidmenį, o šalys yra palyginti pasyvios (Driukas, Valančius, 2005, p. 67). Taigi, tardomajame civiliniame procese yra ryškiausias teismo vaidmuo, jam suteikiama daugiausia teisių veikti *ex officio* ir atitinkamai šalys procese veikia gerokai pasyviau nei liberaliajame bei socialiniame.

Išanalizavus pagrindinius civilinio proceso modelius ir išsiaiškinus teismo aktyvumo/pasyvumo lygmenį kiekviename jų, tikslinga toliau magistro darbą tęsti tiriant teismo įgalinimų kaitą Lietuvos civilinio proceso teisėje.

1.1.2. Teismo vaidmens kaita Lietuvos civilinio proceso teisėje

Apie teismo vaidmens istorinę raidą Lietuvoje būtų galima pradėti dar nuo laikų, kuomet teismų sistemą ir visą civilinį procesą Lietuvoje reguliavo 1529 m., 1566 m. bei 1588 m. Lietuvos Statutai. Juose buvo įtvirtintas kanonų ir senovės romėnų teisės paveiktas civilinio

proceso modelis. Jie Lietuvos teritorijoje galiojo iki XIX a. vidurio (Driukas, Valančius, 2005, p. 69).

Sklindant liberalizmo filosofijos idėjoms, nuo 1864 m. Lietuvoje įsigaliojo Rusijos įstatymas (rus. *Ustav graždanskogo sudoproizvodstva*), kuris buvo parengtas Prancūzijos 1806 m. CPK pagrindu, t. y. liberaliuoju civilinio proceso modeliu (Driukas, Valančius, 2005, p. 70). Jis su pakeitimais ir papildymais galiojo iki pat 1940 m. Taigi, tarpukariu Lietuvoje taip ir nebuvo sukurtas lietuviškasis CPK ir visą šį nepriklausomybės laikotarpį buvo vadovautasi būtent carinės Rusijos įstatymu. Pabrėžtina, kad priėmimo metu jis buvo vienas pažangiausių Europoje. Nereikėtų manyti, kad visus šiuos metus įstatymas galiojo nepakitęs. Tiek Europoje, tiek ir Lietuvoje ilgainiui atsirado priežasčių, kurios nulėmė būtinybę pažvelgti į proceso esmę, teismo vaidmenį jame kitu socialiniu aspektu, kuris privertė įstatymų leidėją civiliniame procese pamatyti ir viešąjį interesą. Šios priežastys lėmė socialinio civilinio proceso modelio įsitvirtinimą Lietuvoje, tokiu būdu išplečiant teismo galias veikti *ex officio* (Laužikas *et al.*, 2003, p. 212 – 213).

Nuo 1934 m. galima įžvelgti Lietuvos mėginimus sukurti link socialinio modelio, kadangi šiame įstatyme buvo įtvirtinta teismo pareiga rūpintis esminių bylos aplinkybių išaiškinimu (Driukas, Valančius, 2005, p. 70). Teismas galėjo pateikti proceso šalims klausimus, reikalauti iš jų paaiškinimų, nurodyti joms aplinkybes, kurias privalo išaiškinti, jog byla būtų išnagrinėta teisingai, pareikalauti įrodymų. Toks teismo teisių išplėtimas reiškė ne tik jo pareigą daryti įtaką bylos turiniui, kad būtų teisingai išspręsta, bet ir tuo pačiu suteikta galimybė veikti bylos koncentruotumą jau rengiantis nagrinėti bylą teisme, kad būtų išnagrinėta pirmo posėdžio metu (Laužikas, *et al.*, 2003, p. 213). Tačiau negalima teigti, kad procesas buvo visiškai socialinio modelio, iš esmės civilinis procesas liko liberalus su tam tikrais socialinio proceso bruožais (Driukas, Valančius, 2005, p. 70).

1940 m. Lietuvai ne savo noru tapus Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos (toliau – SSRS) dalimi, civilinės teisenos įstatymas nustoja galioti ir padėtis pasikeičia iš esmės. Pradedą galioti SSRS teisės aktai, kas jau nebeprimena nei liberaliojo, nei socialinio proceso, kadangi teismo galios išplečiamos taip, kad tampa kone absoliučios, o pagrindinis uždavinys teismui – objektyvios tiesos nustatymas. Kad pasiekti šį tikslą – teismas privalo rinkti papildomus įrodymus *ex officio*, peržengti ieškinio ribas, neatsižvelgiant į šalių valią ir pan. Per visą šį laikotarpį Lietuvoje galiojo keli CPK, bet visų koncepcija daugiau mažiau buvo panaši. Todėl galima išskirti 1964 m. Lietuvos SSR CPK, kuriame buvo įtvirtintas teismo ir šalių galios disbalansas, žinoma, teismo naudai taip visiškai nuvertinant šalių valią disponuoti procesinėmis teisėmis (Laužikas *et al.*, 2003, p. 216). Tokiame civiliniame procese šalys turėjo gana ribotas galimybes veikti, nes teismo galios bylos medžiagos

turinio atžvilgiu beveik nepriklausė nuo šalių valios. Taip pat tiek rungimosi, tiek dispozityvumo principai buvo labai riboti (Laužikas *et al.*, 2003, p. 218). Iš esmės šis įstatymas įtvirtino tardomąjį civilinio proceso modelį, kadangi suabsoliutino viešąjį interesą, negarantavo tinkamos šalių teisių gynybos.

1990 m. kovo 11 d. Lietuvai paskelbus apie nepriklausomybę, tapo būtina reformuoti visą teisinę sistemą. Priešingai nei 1918 m. Lietuva tuo metu negalėjo tiesiog perimti ir toliau be jokių problemų taikyti SSRS įstatymų, nes kardinaliai pasikeitė tiek politinė, tiek ekonominė valstybės sistema. Atsirado poreikis skubiai keisti įstatymus, daugeliu atveju priimti naujus, kad būtų sudarytos bent minimalios sąlygos ūkiui, grindžiamam rinkos dėsniais, gyvuoti. Buvo neįmanoma greitai parengti naujų kodeksų, todėl imtasi skubiai rengti SSRS kodeksų pakeitimus (Laužikas *et al.*, 2003, p. 218). Šis įstatymas Lietuvos teritorijoje su pakeitimais galiojo iki pat naujojo lietuviškojo CPK, kuris įsigaliojo 2003 m. sausio 1 d.

2002 m. vasario 28 d. įstatymu buvo patvirtintas naujasis pirmas ir vis dar galiojantis (žinoma, su tam tikrais pakeitimais) Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (toliau – CPK), kuriame iš esmės naujai ir sistemiškai buvo pažvelgta į civilinį procesą. CPK įtvirtinti civilinio proceso tikslai bei principai paskatino diskusijas: kokia tiesos forma būtų tinkama grįsti civilinį procesą? Prieš įgyvendinant proceso reformą buvo keliamas objektyvios tiesos nustatymas (Terebeiza, 2011, p. 1016), kas reikštų, kad teismo įsitikinimas dėl faktinių aplinkybių, sudarančių bylos nagrinėjimo dalyką, egzistavimo ar neegzistavimo turėtų būti absoliutus (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. gruodžio 21 d. nutartis civilinėje byloje). Tačiau darbo grupė vadovavosi būtent socialinio civilinio proceso modeliu ir jo skelbiamomis idėjomis (Laužikas *et al.*, 2003, p. 220). Naujajame CPK galutinai apsispręsta dėl teismo vaidmens – aktyvus teisėjas, siekiantis greito, ekonomiško proceso bei materialiosios tiesos nustatymo byloje. Žinoma, tai neturėtų būti suprantama, kad teismas turi teisę savivaliauti procese ir paminti šalių interesus. Teismas kaip tik turi pareigą, kiek įmanoma labiau rūpintis išsamesniu bylos aplinkybių ištyrimu, o sprendžiant disponavimo ginčo dalyku klausimus lemia šalių valia. Tačiau teismas turi teisę siūlyti šalims svarstyti vienokius ar kitokius klausimus, pasirūpinti atstovavimu. Esant byloms su viešuoju interesu (darbo, šeimos bylose), teismas turi teisę pateikti papildomų įrodymų ir net rinkti juos *ex officio*. Svarbiausias teismo tikslas – nustatyti materialiąją tiesą byloje, kas reiškia, kad teismas turi būti įsitikinęs ar beveik įsitikinęs, kad byloje esančios pateiktos faktinės aplinkybės atitinka teismo sprendimą (Driukas, Valančius, 2005, p. 76). Taigi, darytina išvada, kad naujajame CPK įtvirtintas socialinio civilinio proceso modelis, teismui suteikiami įgalinimai veikti aktyviai procesine prasme.

Nors įsigaliojus naujam CPK buvo nuolat pabrėžiamas aktyvus teismo vaidmuo, profesoriaus V. Valančiaus nuomone, Lietuvoje teismai aktyvumu dar neprilygo socialinio civilinio proceso modelio pradininkei Austrijai ar Vokietijai (Valančius, 2007, p. 34). Iš vienos pusės priežastis galima rasti 1964 m. CPK, kuris savo ilgu gyvavimu padarė nemenką įtaką Lietuvos teisinei sistemai. Iš kitos pusės, galima kalbėti apie naują CPK, kuriame įtvirtintas pernelyg liberalus požiūris į procesą, kaip privatų šalių interesą, be pernelyg didelio teismo kišimosi į jį. Tačiau negalima pernelyg nuvertinti teismo vaidmens, kadangi reikėtų pabrėžti, kad naujasis CPK įtvirtino atskirų kategorijų bylų nagrinėjimo ypatumus pagal du pagrindinius kriterijus. *Pirmas*, tai didesnė bylų socialinė reikšmė, ypač akivaizdus viešasis interesas. *Antras*, bylos dėl teismo įsakymo išdavimo bei bylos nagrinėtinis dokumentinio proceso tvarka (Jonaitis, 2003, p. 124). Tuomet kyla klausimas: ar teismas turi teisę būti aktyvus tik tuo atveju, kai įstatymas aiškiai apibrėžia jo teisę aktyviai veikti konkrečiomis normomis? Jei taip, ar tai yra pakankamas reguliavimas?

Tikėtina, kad tai ir pastūmėjo Konstitucinį Teismą prabilti apie aktyvesnį teismo vaidmenį viešo intereso gynimo srityje, taip suteikiant teismui teisę tapti ne tik teisingumo vykdytoju, bet ir viešojo intereso gynėju. Viešojo intereso sampratos nepateikia nei įstatymų leidėjas, nei doktrina, tačiau iš teismų praktikos išryškėja viešojo intereso sampratos turinys. Samprata grindžiama iš konstitucinių vertybių apsaugos reikšmės, vertės tam tikram subjektui – visuomenei ar jos daliai išplaukiančia kryptimi. Ji neretai abstrakčiai pateikiama formuojant viešojo intereso suvokimą teismų praktikoje. Patvirtinta, kad teismai nustato ne tik teisinį, be ir socialinį viešojo intereso turinį, vienoms vertybinėms nuostatomis teikti pirmenybę prieš kitas (Beliūnienė *et al.*, 2015, p. 11-12). Todėl Konstitucinis Teismas yra išaiškinęs, kad kiekvieną kartą, kai kyla klausimas – ar tam tikras interesas laikytinas viešuoju – turi būti galimybė jį pagrįsti. Jei jis nebus patenkintas – bus pažeistos Konstitucijoje įtvirtintos, saugomos bei ginamos vertybės. Interesą konkrečioje byloje pripažinti viešuoju geriausiai gebėtų padaryti bylą nagrinėjantis teismas. Jam priskiriama pareiga motyvuoti sprendimą, kad neliktų vietos teismui piktnaudžiauti šia suteikta teise. Be to, Konstitucinis Teismas teigia, kad įstatymu negalima nustatyti konkretaus bylų sąrašo, kuriame būtų leidžiama teismui apginti viešąjį interesą ir tai negali būti interpretuojama kaip grynai diskrecinė jo teisė, kadangi teismas skundo ribas gali peržengti tik tada, kai tam yra konstitucinis pagrindas (Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas). Tačiau ne visi mokslininkai su tokiu Konstitucinio Teismo išaiškinimu sutinka.

Teisėtyrininko prof. V. Nekrošiaus nuomone, toks teismo vaidmens išplėtimas yra ribojantis dispozityvumo bei rungimosi principų veikimą civiliniame procese. Todėl gali būti leistinas tik išimtiniais atvejais, kai yra kalbama apie bylas, savo esme nedispozityvias.

Kad būtų lengviau suvokti nedispozityvių bylų esmę, galima paminėti profesoriaus V. Mikelėno išskirtas tris civilinių bylų kategorijas. *Pirma*, privačios bylos, kuriose šalių disponavimo galimybės nėra ribojamos, kadangi sprendimas nėra susijęs su viešojo intereso apsauga. *Antra*, tai bylos, kuriose sprendimas yra itin susijęs su viešuoju interesu ir tokiose bylose dispozityvumas yra ribojamas. Tai bylos susijusios su šeimos, darbo, nemokumo ir kt. teisiniais santykiais, kuriuose vyrauja viešasis interesas, dar kitaip vadinamos „nedispozityviomis“. *Trečia*, mišri bylų kategorija, kuriose viešas interesas yra derinamas su privačiu, kuomet vieni reikalavimai yra dispozityvūs, kiti – ne. Nuo to, koks bylų pobūdis, priklauso dispozityvumo principo ribojimo laipsnis civiliniame procese (Mikelėnas, 1997, p. 101 – 102). Taigi, nedispozityviomis bylas reikėtų laikyti tokias bylas, kuriose viešasis interesas yra taip aiškiai išreikštas, jog jose labai ribotai galima taikyti civilinės teisės bei civilinio proceso pagrindinius principus.

Todėl V. Nekrošius pateikia pasiūlymą įstatymo leidėjui, kaip būtų tikslinga pakeisti CPK normas šiuo klausimu: *pirma*, siūlyta tam tikrais bruožais apibūdinti viešojo intereso sampratą, nurodyti, jog viešasis interesas yra tada, kai būtina ginti būtent visos visuomenės ar bent didelės jos dalies interesus; *antra*, siūloma prokurorui suteikti teisę įstoti byloje į jau pradėtą procesą kaip trečiajam asmeniui pareiškiančiam savarankiškus reikalavimus; *trečia*, visiškai atsisakyti galimybės teismui peržengti tiek apeliacijos, tiek kasacijos ribas (Nekrošius, 2012, p. 1107). Teismas, matydamas, kad byla susijusi su viešuoju interesu, siūnčia prokuratūrai medžiagą, kuri ir sprendžia ar ginti viešąjį interesą, įstoja į procesą kaip šalis ir jį gina arba ne, taip yra kaimyninėje Lenkijoje, kurioje veikia prancūziškasis modelis (Nekrošius, 2011, p. 10).

Magistro darbo autorė sutinka, su profesoriaus pateikta pozicija, kadangi labai platus viešojo intereso sampratos pateikimas kelia didelių neaiškumų, taip pat ir dėl prokuroro teisės įstojimo į procesą trečiuoju asmeniu su savarankiškais reikalavimais. Pabrėžtina, kad šiam tikslui pasiekti nuo 2017 metų įsigaliojo CPK 49 str. 1 d. pataisa, kuri suteikė prokurorui galimybę ne tik pareikšti ieškinį viešajam interesui ginti, bet ir įstoti į bylą trečiuoju asmeniu pareiškiančiu savarankiškus reikalavimus, kadangi iki 2011 metų CPK nenumatė tokios galimybės, o tik suteikė prokurorui teisę ginti viešąjį interesą, pareiškiant atskirą ieškinį. Kita labai svarbi CPK pataisa – 2011 metais priimtas CPK 320 str. 2 d. pakeitimas, kuris išplėtė teismo galias dar labiau. Teismui priskirti įgalinimai esant būtinybei ginti viešąjį interesą peržengiant apeliacinio skundo ribas. Kaip profesorius V.

Nekrošius viename savo mokslinių straipsnių pasisakė, tokia teismo galia suponuoja mintį, jog įstatymų leidėjas teismui suteikia teisę išvelgti viešąjį interesą kiekvienoje civilinėje byloje (Nekrošius, 2012, p. 1105). Autorė su šia mokslininko mintimi sutinka, kadangi esant socialinio civilinio proceso modeliui, tikimasi, kad teismas išliks neutralus. Tačiau, esant tokiam teisėjo galių išplėtimui, kyla klausimas: ar teismas, gindamas viešąjį interesą, išlieka nešališku ir nepamina esminių civilinio proceso principų (rungimosi ir dispozityvumo)?

1.2. Teismo aktyvus vaidmuo ir pagrindinių civilinio proceso teisės principų ribojimas

1.2.1. Teismo vaidmuo ginant viešąjį interesą

Atsakant į iškeltą klausimą, tikslinga būtų pirmiausia plačiau paanalizuoti teismo vaidmenį ginant viešąjį interesą. Taigi, teismo aktyvus vaidmuo pasireiškia, kai teismas tampa viešąjį interesą ginančiu subjektu. Tačiau nereikėtų suprasti, jog tai yra vienintelis pagrindas teismui būti aktyviam. Aktyvus teismo vaidmuo gali apimti ir bendrąsias teismo pareigas tokias kaip: teismo pareiga rūpintis sąžiningu, tinkamu, ekonomišku bei greitai civilinės bylos išnagrinėjimu (CPK 7, 72 str.), pareiga rūpintis esminių bylos aplinkybių išaiškinimu, tinkamu terminų nustatymu ir kt. Visgi, viešojo intereso gynimo pareiga teismų praktikoje ir doktrinoje paprastai iškeliamą kaip prioritetinę (Tamošiūnienė, Višinskis, 2013, p. 38), o viešasis interesas kaip bendras valstybės, visos ar dalies visuomenės interesas privalo būti derinamas su individo autonomniais interesais, kadangi ne tik viešasis interesas, bet ir asmens teisės yra konstitucinės vertybės (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. gegužės 6 d., 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimai). Pagal Konstituciją negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, jog viešojo intereso negalėtų apginti pats teismas ar, kad teismas, nagrinėdamas bylą, turėtų priimti sprendimą, kuriuo būtų pažeidžiamas viešasis interesas, o tuo pačiu ir kuri nors Konstitucijoje įtvirtinta, saugoma ir ginama vertybė (*inter alia* asmens teisė ir (ar) laisvė). Taip pat Konstitucinis Teismas yra pripažinęs, kad, jeigu teismas priimtų tokio pobūdžio sprendimą (kuriis pažeistų minėtas vertybes), toks sprendimas nebūtų teisingas, o tai reikštų, jog teismas valstybės vardu įvykdė ne tokį teisingumą, kokį įtvirtina Konstitucija, todėl pagal Konstituciją prilygtų ne teisingumui (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas).

Iš Konstitucinio Teismo pateiktos pozicijos, susidaro įspūdis, kad teismas laikomas subjektu, ginančiu viešąjį interesą, dėl ko yra diskutuojama: tokiu būdu yra išplečiama ar primetama teismui nebūdinga funkcija – viešojo intereso gynimas. Tokį Konstitucinio

Teismo pasisakymą aršiai kritikuoja profesorius V. Nekrošius. *Pirma*, autorius pašaipiai pabrėžia Konstitucinio Teismo pateikiamą viešojo intereso sąvoką: „įstatymu negalima nustatyti kokio nors baigtinio bylų, kuriose teismui leidžiama apginti viešąjį interesą, sąrašo arba bylų, kuriose teismui neleidžiama apginti viešojo intereso, sąrašo“, teigdamas, jog: „Ji yra tokia plati, jog apima praktiškai visas gyvenimo sritis.“, todėl, jei ja bus imtasi vadovautis, tokiu būdu teismas galės pagrįsti savavališką įsikišimą į privatinųjų teisinių santykių sferą. *Antra*, profesorius itin kritiškai žiūri, kad į viešojo intereso sąvoką yra įtraukiamas žodis „teisingumas“. Anot V. Nekrošiaus, tai akivaizdžiai parodo, kad viešasis interesas gali egzistuoti kiekvienoje civilinėje byloje. Taip vertindamas tokį Konstitucinio Teismo viešojo intereso sąvokos išplėtimą, profesorius panaudoja skambią frazę: „sveiki atvykę į tarybinio proceso laikus!“ ir, tvirtai įsitikinęs, laikosi pozicijos, jog teismo funkcija yra teisingumo vykdymas. Toks Konstitucinio Teismo viešojo intereso sąvokos turinio pateikimas yra ne kas kita, o tik jam primetama nebūdinga funkcija (Nekrošius, 2012, p. 1105 – 1106). Priešingą poziciją V. Nekrošiaus pasisakymams kontraargumentuoja profesorius V. Valančius. Jis mano, jog teismui leidus remtis tik CPK ir kitų įstatymų įtvirtintomis normomis, kurios numato atvejus, kada teismas gali būti aktyvus, tai yra tik kalbant apie bylas, kylančias iš šeimos (CPK 376 str.), darbo (CPK 414 str.) teisinių santykių ir ypatingosios teisenos bylas (443 str. 8 d.) – būtų neprotinga, kadangi atsižvelgus į bylas, susijusias su nesąžininga konkurencija, autorių, vartotojų teisių apsauga, bylas dėl žalos sveikatai atlyginimo ir kt., kyla poreikis šalių visuomeninio statuso disproporcijai. Aktyvus teismo vaidmuo apsaugoti silpnesnės šalies teises ir taip apginti viešąjį interesą yra neišvengiamas (Valančius, 2007, p. 35). Iš to galima daryti išvadą, kad mokslininkas V. Valančius ne kritikuoja, o kaip tik pritaria Konstitucinio Teismo nutarimu išplėstam teismo vaidmeniui, suteikiant jam ne tik teisingumo vykdymo, bet ir viešojo intereso gynėjo funkciją.

Darbo autorė sutinka su pastarojo profesoriaus nuomone, kad sukuriant naują įstatymą, neįmanoma jo sukurti nepriekaištingai, todėl, laikui bėgant, atsiranda spragų, kurias užpildo įstatymų pakeitimai. Šiuo atveju dėl viešojo intereso gynimo pareigos teismui suteikimo – problemų nekiltų pasirinkus tinkamą interpretavimą. Teismui itin aktyvų vaidmenį įstatymo leidėjas yra suteikęs nedispozityviose bylose, kas, matyti iš praktikos, – teismui nesuteikia „savavališko kišimosi į privatinųjų teisinių santykių sferą“, o kaip tik padeda greičiau bei tinkamiau išnagrinėti bylas, kuriose šalys tinkamai nesiremia ar neprašo atlikti tam tikrų veiksmų, kurie yra būtini. Be to, reikia nepamiršti, kad įstatymas imperatyviai įtvirtina teismo sprendimo išaiškinimo pareigą (CPK 159 str. 1 d.), kuri suprantama, kaip teismo pareiga rūpintis, kad būtų nustatytos išsamios esminės bylos

aplinkybės, nurodyti aplinkybes šalims, kurias būtina nustatyti siekiant išnagrinėti bylą teisingai. Teismas sprendime neturi siekti nustebinti šalių netikėtu sprendimu, o numatydamas bylai reikšmingas aplinkybes, į kurias šalys pačios neatkreipė dėmesio, pirmiausia turėtų išdėstyti savo poziciją ir sudaryti šalims sąlygas, kad jos galėtų pateikti savo argumentus bei įrodymus šiai pozicijai patvirtinti ar nuneigti (Valančius, 2007, p. 34). Taip pat Konstitucinis Teismas išaiškino, kad teismas ribas peržengti gali tik tada, kai tam yra konstitucinis pagrindas ir tik tada, kai to nepadarius būtų pažeista konstitucinė vertybė ir teismo priimtas sprendimas būtų neteisingas. Be abejonės, visais atvejais teismas privalo motyvuoti sprendimą (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas).

Iš kitos pusės, teismo nereikėtų tiesiogiai suprasti kaip viešojo intereso gynėjo. Teismo funkcijos civiliniame procese yra kitokios, nei subjektų, kurie gina viešąjį interesą, pareiškiant ieškinį įstatymo nustatyta tvarka (prokuroro, valstybės ir savivaldybių institucijų), kadangi teismas yra teisingumo vykdymo institucija. Jo funkcija procese yra viešojo intereso pažeidimo konstatavimas, proceso skatinimas, viešojo ir privataus intereso derinimas. Jis negali inicijuoti viešojo intereso gynimo. Teismui suteikiami įgaliojimai imtis atitinkamų procesinių veiksmų, kad būtų užtikrintas viešasis interesas nagrinėjant bylą (Stauskienė, 2011, p. 25).

Taigi, dėl Konstitucinio Teismo viešojo intereso sąvokos turinio bei teismo aktyvumo ribų išplėtimo, nėra tikslinga tiesiogiai teigti, kad tokiu būdu teismui suteikiama galia piktnaudžiauti savo įgalinimais ar kad taip apribojama teismo pagrindinė funkcija – vykdyti teisingumą, kadangi galiojantys įstatymai apsaugo nuo teismo nepagrįsto kišimosi į privatus santykius. Be to, Konstitucinis Teismas yra aiškiai pasakęs, kad tai negali būti interpretuojama kaip grynai diskrecinė teismo teisė, nes teismas peržengti ribas gali tik tais atvejais, kai tam yra konstitucinis pagrindas.

Išanalizavus Konstitucinio Teismo išaiškinimą dėl teismo vaidmens ginant viešąjį interesą bei skirtingas profesorių pozicijas šiuo klausimu, toliau tikslinga apžvelgti rungimosi ir dispozityvumo principų išimtis.

1.2.2. Rungimosi ir dispozityvumo principų ribojimas

Valstybė, vykdydama savo funkcijas, yra konstituciškai įpareigota užtikrinti viešąjį interesą. Todėl įstatymų leidėjas civilinio proceso įstatymuose, derindamas viešuosius ir privačius interesus, nustato viešojo intereso apsaugos garantijas, kurios ir pasireiškia rungimosi bei dispozityvumo principų ribojimu, kadangi teisėjo aktyvumas tampa didesnis nei įprastai (Tamošiūnienė, Višinskis, 2013, p. 38). Reikėtų suprasti, kad Lietuvos civilinis

procesas yra paremtas socialinio civilinio proceso modeliu. Tai neturėtų būti prilyginama liberaliajai civilinio proceso mokyklai, kurioje, kaip jau aptarta, teisėjo vaidmuo pasyvus ir rungimosi bei dispozityvumo principai – civilinio proceso pagrindas. Šie principai neatskiriamai susiję su teismo vaidmeniu civiliniame procese, o tai reiškia, kad kuo aktyvesnis teismo vaidmuo, tuo labiau ribojami taikyti minėtieji principai (Valančius, 2007, p. 34).

Rungimosi principas įtvirtintas CPK 12 str., kuris, kaip minėta, reiškia šalių pareigą įrodyti aplinkybes, kuriomis remiamasi. Tačiau CPK taip pat nustato ir šio principo išimtis, pavyzdžiui, CPK 182 str. numato, kad šalis atleidžiama nuo aplinkybių, kurių pagal įstatymą įrodinėti nereikia. Pagal CPK 179 str. 2 d. – teismui suteikiami įgalinimai rinkti įrodymus savo iniciatyva tik CPK ir kitų įstatymų atvejais, taip pat kai to reikalauja viešasis interesas ir nesiėmus priemonių bus pažeistos asmens, valstybės ar visuomenės teisės ir teisėti interesai. Vertinant byloje surinktus įrodymus, labai svarbus įrodymų leistinumas, pakankamumas, sąsajumas su byla. CPK 185 str. 1 d. reglamentuojama teismo teisė įvertinti įrodymus pagal savo vidinį įsitikinimą, todėl joks kitas asmuo, o tik teismas gali spręsti, kiek yra pakankama, kad būtų galima konstatuoti tam tikrą aplinkybę byloje (Tamošiūnienė, Višinskis, 2013, p. 49 – 50). Taigi, teismui suteikiami įgalinimai *ex officio* ne tik vertinti, bet ir rinkti įrodymus, kas suponuoja teismo pareigą civiliniame procese būti aktyviu, prireikus ginti viešąjį interesą. Todėl teismas privalo būti aktyvus, nes pagal įstatymą jam suteiktos didesnės galimybės veikti bylos aplinkybių nustatymo procese (CPK 159 str. 1 d., 179 str. 2 d.).

Žvelgiant plačiau, bendrojoje teisėje teismas taip pat kontroliuoja įrodymų sąsajumą bei leistinumą, turi teisę savo iniciatyva apžiūrėti įrodymus. JAV taip pat pripažįstama, kad teisėjas, nagrinėdamas bylą su viešuoju interesu, privalo būti aktyvus (tačiau aktyvumas kiek skiriasi, teisėjas niekada nekviečia savo iniciatyva liudytojų, nes parengti bylą posėdžiui laikoma šalių pareiga). Švedijoje – pabrėžiama teisė teismui tam tikrais atvejais rinkti įrodymus *ex officio*. Vokietijoje – rungimosi principas taip pat visuotinai pripažįstamas, o bylose, susijusiose su viešojo intereso gynimu, teismui suteikiama galimybė būti itin aktyviu. Austrijoje – teismui leidžiama tirti tikrąsias aplinkybes, tačiau ši teisė yra ribota šalių sutikimu, bet bylose su viešojo intereso apsauga – į šalių norus atsižvelgti nėra būtina. Galima daryti išvadą, kad skirtingai suprantamas tik teismo vaidmuo procese, nes vienur jis pasyvesnis, o kitur – aktyvesnis (Laužikas *et al.*, 2003, p. 177 – 179).

Kitas labai svarbus civilinės teisės ir civilinio proceso principas – dispozityvumas. Šis principas įtvirtintas CPK 13 str., o jo esmė yra, kad savo teisių įgyvendinimu šalys

privalo rūpintis pačios, todėl tik pats teisės turėtojas gali nuspręsti, jam ją ginti ar ne. Vykstant procesui šalys turi daug galimybių laisvai disponuoti savo materialiosiomis bei procesinėmis teisėmis (Valančius *et al.*, 2004, p. 83). Tačiau šis principas nėra absoliutus, nes šalių veiksmus kontroliuoja teismas. Teismas gali nepriimti ieškovo pareikšto ieškinio atsisakymo (CPK 42 str. 2 d.) ar nepriimti faktų pripažinimo, jei tai atlikta ne savanoriškai (CPK 187 str.), taip pat įstatymo numatytais atvejais peržengti ieškinio ribas (CPK 376 – 377, 405, 414 str.) ir pan. (Laužikas *et al.*, 2003, p. 183). Jei atkreipsime dėmesį į kitų valstybių teisinį reguliavimą šiuo aspektu, užsienio valstybių civilinio proceso teisė taip pat pripažįsta šį principą ir kartu pabrėžia jo neabsoliutumą. Pavyzdžiui, Vokietijos CPK pripažįsta ieškovo teisę atsiimti ieškinį, negali priteisti to, ko šalis neprašė ar sudaryti taikos sutartį, taip pat pripažįsta, jog šalys yra proceso šeiminkės, tačiau tik tuomet, kai byla yra absoliučiai dispozityvi, nes esant viešajam interesui, teismas bylą gali nagrinėti savo iniciatyva bei netvirtinti taikos sutarties. Ispanijoje ir Italijoje – ieškinio atsisakymo ir taikos sutarties teismas netvirtina, jei šie veiksmai prieštarauja viešajam interesui (Laužikas *et al.*, 2003, p. 185).

Aktyvus teisėjas jokių būdu nereikia, jog visiškai nuvertinamas šalių vaidmuo. Aktyvus teisėjo vaidmuo, anot profesoriaus V. Nekrošiaus, lemiamas kelių priežasčių. *Pirma*, teismo pareiga nustatyti materialiąją tiesą byloje (vienas iš civilinio proceso tikslų). *Antra*, bylos nagrinėjimo koncentruotumo tikslas. *Trečia*, realios šalių lygybės civiliniame procese užtikrinimas, kai jų galimybės nėra lygios (pavyzdžiui, darbo ginčiuose). Svarbu ir tai, kad aktyvus teismas prisideda prie šalies teisės būti išklaustyta (taip garantuojama Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 str. 1 d. įtvirtinta asmens teisė). Būtent tokiu būdu šaliai suteikiama teisė pasisakyti visais esminiais sprendimui klausimais. Pabrėžtina, jog visos įvardytos aktyvų teismo vaidmenį lemiančios priežastys kyla ne iš privataus, o iš viešojo suinteresuotumo bylos baigtimi. Dėl to galima teigti, kad aktyvus teismo vaidmuo yra lemiamas ne privačių, o viešojo intereso, t. y. viešųjų civilinio proceso tikslų (Nekrošius, 2002, p. 40 – 42).

Remiantis tuo, kas išdėstyta, galima teigti, kad pats socialinio civilinio proceso modelis suteikia teismui įgalinimus būti aktyviu procesine prasme. Todėl tai lemia rungimosi ir dispozityvumo principų ribojimą. Kadangi civilinės bylos nėra tapačios, skiriasi dispozityvumo lygis kiekvienoje jų, o tai suponuoja mintį, kad ir teismo aktyvumas, priklausomai nuo bylos kategorijos, viešojo intereso buvimo/ nebuvimo, skiriasi. Esant šių principų ribojimui, teismo vaidmuo civiliniame procese tampa aktyvus, kas reiškia, kad teismui suteikiami įgalinimai veikti *ex officio* tam tikrose srityse. Todėl kyla klausimas: ar teismas tokiose bylose išliks nešališku dalyvaujančių byloje asmenų atžvilgiu?

1.2.3. Teismo nešališkumo problema

Vienas pirmųjų valdžių padalijimo teorijos apologetų Ch. Montesquieu teismo vaidmenį apibūdino taip: nagrinėdamas ginčus teismas turi vadovautis įstatymu, sprenddamas bylas, jis tėra „burna, tarianti įstatymo žodžius“. Tačiau, teismas, taikydamas įstatymą turi būti nepriklausomas. Taigi, mokslininkas, dar kitaip vadinamas „valdžių padalijimo tėvu“ teigė, kad būtina teisingumo vykdymo prielaida, jog sprendimą dėl šalių ginčo privalo priimti nešališkas, neutralus ir nepriklausomas teismas (Mikelėnas, 1997, p. 130).

Visų pirma, neapsiribojant tik nacionaline teise, Europos Žmogaus Teisių Teismas pabrėžia, jog teisė į nešališką teismą turi būti nagrinėjama dviem aspektais: *subjektyviuoju* – kuris reiškia, kad nei vienas teisėjas neturi išankstinio nusistatymo ir *objektyviuoju* – turi būti nustatyti tikrovę atitinkantys faktai, kurie kelia abejonų dėl teisėjo nešališkumo. Kiekvienu konkrečiu atveju turi būti sprendžiama, ar aptariamo ryšio pobūdis ir laipsnis yra toks, jog patvirtintų teismo nešališkumo stoką (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. kovo 29 d. nutartis civilinėje byloje). Todėl teigti, kad jei teismas buvo aktyvus, dėl to jis yra šališkas – būtų neprotinga.

Žvelgiant į nacionalinę teisę, atkreiptinas dėmesys į įstatymus, kurie įtvirtina pareigą teismui būti nešališku. Pavyzdžiui, Konstitucijos 109 str. 2 d. įtvirtinta, kad „Teisėjas ir teismai, vykdydami teisingumą, yra nepriklausomi.“ Be to, Konstitucinis Teismas savo nutarimuose yra ne kartą pabrėžęs, kad teisėjas nagrinėjantis bylą, turi būti neutralus ir kad teismo nešališkumas yra esminė žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimo garantija bei pagrindinė pasitikėjimo teismu sąlyga (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas), taip pat pažymi, jog teismas „vykdydamas teisingumą klauso tik įstatymo“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 6 d. nutarimas). Neabejotinai ir CPK imperatyviai įtvirtina teismo pareigą griežtai būti nešališku, ši aplinkybė yra absoliutus sprendimo negaliojimo pagrindas (CPK 329 str. 2 d. 1 p.), taip pat proceso atnaujinimo pagrindas (CPK 366 str. 1 d. 8 p.) ir, neabejotinai, teisėjo nusišalinimo (nušalinimo) pagrindas (CPK 64 – 66 str.) (Tamošiūnienė, Višinskis, 2013, p. 47).

CPK numatyti teisėjo nušalinimo pavyzdiniai pagrindai, kuomet kalbama apie privatų teisėjo suinteresuotumą bylos baigtimi (pavyzdžiui, vienos iš šalių giminaitis). Todėl kalbėti apie privatų teisėjo suinteresuotumą, kuomet jis įgyvendina įstatymo leidėjo jam skirtą pareigą ir siekia, jog byla būtų teisingai išnagrinėta, nėra pagrindo. Šis argumentas suponuoja dar vieną argumentą – kol įstatyme yra suformuluota teisėjo išaiškinimo pareiga, apie teisėjo šališkumą įgyvendinant šią pareigą, kalbėti nėra tikslinga. Pagrįstą šios problemos sprendimo būdą siūlė socialinės civilinio proceso mokyklos

šalininkai. Jie siūlė visiškai kitokį požiūrį – teisėjas neturi būti šališkas ir turėtų būti savaime suprantamas dalykas, kad jis turi būti neutralus proceso dalyvių atžvilgiu. Tačiau teismas negali išlikti neutralus pagrindinių konstitucinių principų atžvilgiu, kurie procesą traktuoja kaip visuomeninio gyvenimo reguliavimo pagalbininką. Pabrėžtina, kad socialinės mokyklos vienas pagrindinių tikslų – užtikrinti tinkamą materialiosios teisės taikymą. Todėl teismas, naudodamasis savo įgalinimais, pirmiausia rūpinasi tinkamu materialiosios teisės taikymu konkrečiu atveju. Taigi, teisėjas turi turėti galimybę ne tik vadovautis įstatymu, bet ir konkrečioje byloje pasakyti kas teisinga, o kas ne. Todėl visuomenei, pasiekus aukštesnį raidos lygį, atitinkamai reikia ir teisminės valdžios kompetencijos (Nekrošius, 2002, p. 40 – 42). Taigi, teismas veikdamas aktyviai civiliniame procese visada privalo vadovautis ne tik įstatymu, bet ir teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principais.

Kitas aktualus klausimas: ar teismas, gindamas viešąjį interesą, gali tuo pačiu metu būti nešališkas? Įprastai civilinė byla, esant ginčo teisenai, pradedama nagrinėti pagal pareikštą ieškinį. Dėl to toks ginčas tiesiogiai liečia šalis. Ginant viešąjį interesą tarsi atsiranda dar vienas proceso dalyvis, kurio teisių gynimas turi prioritetą prieš šalių interesus. Esant ginčui vienos šalies teisės apginamos, suvaržant kitos šalies teises. Asmuo tikisi, jog teismas nešališkai išnagrinės jo bylą, tačiau teismas turi ir kitą pareigą – apginti viešąjį interesą, todėl reikia išsiaiškinti, kiek svarbi tokia jo pareiga? (Tamošiūnienė, Višinskis, 2013, p. 48). Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, pasisakydamas apie viešojo intereso reikšmę, nurodo, jog „Viešojo intereso, kaip valstybės pripažinto ir teisės ginamo visuomeninio intereso įgyvendinimas yra viena iš svarbiausių pačios visuomenės egzistavimo ir raidos sąlygų“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. gegužės 17 d. nutartis civilinėje byloje). Taip pat kasacinis teismas pabrėžia, kad bylose su viešuoju interesu, apeliacinės instancijos teismas turi ne tik teisę, bet ir pareigą, prireikus peržengti apeliacinio skundo ribas (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. balandžio 28 d. nutartis civilinėje byloje). Kalbant apie apeliacijos reikšmę teisės doktrinoje teigiama, kad „aukštesnei teismo instancijai kontroliuojant žemesnės teismo instancijos darbą būtina totali kontrolė, nes šiuo atveju galutinis tikslas yra ginti ne šalių privatų, o viešąjį interesą“ (Mikelėnas, 1999 cituota Tamošiūnienė, Višinskis, 2013, p. 48). Tokia jo pareiga yra konstitucinė priedermė, tiesiogiai kylanti iš Konstitucijos, todėl neturėtų būti traktuojama kaip teismo teisė veikti šališkai. Teismas gali nešališkai ginti bylos šalių interesus tiek, kiek tai atitinka įstatymų leidėjo įtvirtintą teismo teisę veikti *ex officio*.

Atsižvelgiant į aptartą teismo veiklos *ex officio* sampratą analizę ir civilinio proceso raidą, galima teigti, kad šiandieninį civilinį procesą Lietuvoje galima būtų priskirti

prie socialinio civilinio proceso modelio, kurio pradininkas buvo F. Kleinas. Atsižvelgiant į CPK 2 str. numatytus civilinio proceso tikslus, pagrindinis siekis – apginti asmenų pažeistas teises bei įstatymo saugomas vertybes, taip pat greitas teisinės taikos tarp šalių atkūrimas ir teisės aiškinimas bei plėtojimas, be abejonės, tinkamas įstatymų taikymas, teismui nagrinėjant civilines bylas, priimant sprendimus ir juos vykdant, kas atitinka jau aptartą socialinę mokyklą. Teismo vaidmuo procese yra ganėtinai aktyvus dėl pareigos greitai, ekonomiškai bei tinkamai nustatyti materialiąją tiesą byloje. Tačiau reikia nepamiršti, kad teisėjo vaidmuo procese priklauso ne tik nuo civilinio proceso modelio, bet ir nuo bylos dispozityvumo, nes siekiant užtikrinti viešojo intereso apsaugą, ypatingai svarbu, kad teismai veiktų aktyviai. Ginant viešąjį interesą teismas turi teisę riboti pagrindinius civilinio proceso principus – rungimąsi ir dispozityvumą. Jam suteikiama teisė veikti *ex officio*, kas neturėtų būti suprantama kaip leidimas teismui veikti šališkai, kadangi tokia teismo pareiga kyla tiesiai iš Konstitucijos. Toliau – kaip konkrečiai pasireiškia teismo veikla *ex officio*, bus plačiau tiriama antroje bei trečioje magistro darbo dalyse „Aktyvus teismo vaidmuo procesine prasme“ ir „Aktyvus teismo vaidmuo materialiaja prasme“.

2. AKTYVUS TEISMO VAIDMUO PROCESINE PRASME

2.1. Teismo procesinis aktyvumas

Teismo aktyvumas procesine prasme turėtų būti suprantamas kaip teismo įgalinimai aktyviai veikti proceso eigą, nesikišant į teismo nagrinėjimo dalyką. Teismo procesinei veiklai priskiriamas ieškinio ar kitų procesinių dokumentų priėmimo klausimo išsprendimas, ištirtų byloje įrodymų vertinimas ir faktinių aplinkybių byloje konstatavimas, taip pat procesinių dokumentų tam tikriems procesiniams veiksams atlikti skyrimas, teismo sprendimų ir kitų procesinių dokumentų priėmimas, teisės normų taikymas bei jų aiškinimas (Driukas, Valančius, 2005, p. 77).

Kalbant apie aktyvų teismą civiliniame procese, pagrindinė teismo veikla *ex officio* pasireiškia būtent procesine prasme. Įstatymų leidėjas, atsižvelgdamas į proceso tikslus bei principus (koncentruotumo, ekonomiškumo, proceso greitumo ir pan.), suteikia teismui įgalinimus. Remiantis CPK, teismui suteikta galimybė motyvuota nutartimi nustatyti, kad bylos medžiaga ar jos dalis yra ne vieša (CPK 10 str. 2 d.), nustačius, kad bylos išsprendimas neturės įtakos į bylą įtraukto trečiojo asmens, nepareiškiančio savarankiškų reikalavimų, teisėms ar pareigoms, pašalinti jį iš bylos (CPK 47 str. 5 d.). Atnaujinti praleistą terminą, kai iš turimos medžiagos matyti, kad jis praleistas dėl svarbių priežasčių (CPK 78 str. 1 d.), taip pat priimti nutartį dėl žyminio mokesčio gražinimo (CPK 87 str. 5 d.), priteisti išlaidas dėl valstybės garantuojamos teisinės pagalbos (CPK 99 str. 2 d.), išspręsti užstato paskyrimo klausimą (CPK 102 str. 1 d.) ar pareikalauti pateikti dokumentų originalus (CPK 114 str. 2 d.). Teismui suteikiami įgalinimai ištaisyti sprendime rašymo apsirikimus ar aiškias aritmetines klaidas, kurių ištaisyimas nekeičia sprendimo esmės (CPK 276 str. 2 d.), be to, priimti papildomą sprendimą (CPK 277 str. 1 d.) ar netgi įtraukti į bylą trečiuosius asmenis, nepareiškiančius savarankiškų reikalavimų dėl ieškinio dalyko (CPK 47 str. 1 d.) bei vykdyti kitus įstatymo leidėjo jam paskirtus įgalinimus. Taigi, teismas paprastai negali kištis į ginčo objektą (tokia teismo veikla turėtų būti vertinama kaip teismo veikimas materialiąja prasme). Tačiau jis gali veikti pačią proceso eigą procesine, dar kitaip vadinama formaliąja, prasme. Formaliai teismas į ginčo esmę nesikiša, o kaip tik skatina procesą judėti į priekį. Teismas privalo kontroliuoti proceso eigą, šalinti tai, kas nereikalinga ir prireikus padėti šalims.

Taigi, šios magistro darbo dalies tikslas – atliekant teisės normų ir teismų praktikos analizę, ištirti, kokias procesines priemones teismas gali taikyti *ex officio* procesine prasme,

taip pat kokiose bylų kategorijose tokios priemonės yra taikomos ir kaip jų taikymas pasireiškia teismų praktikoje.

Iki šiol aptariant teismo vaidmenį civiliniame procese, buvo pabrėžiami tik teismo įgalinimai. Tačiau ar įgyvendinti civilinio proceso tikslus yra tik teismo pareiga, ar vienas teismas apskritai yra pajėgus tinkamai įgyvendinti juos? Šiuo klausimu doktrinoje išskiriamos dvi nuomonės. *Pirma*, liberaliojo civilinio proceso šalininkai savo poziciją grindžia, kad tai yra šalių reikalas, kada ir kaip jos pateiks įrodymus byloje ar kaip suformuluos savo argumentus ir pan. *Antra*, socialinio civilinio proceso šalininkų, kurie teigia, jog procesas ir jo eiga nėra tik šalių reikalas, nes egzistuoja ir aiškus viešasis interesas, kad byla būtų išnagrinėta kuo greičiau. Taigi, kaip minėta, Lietuvos CPK įtvirtina pastarojo civilinio proceso poziciją. Dėl to pareiga rūpintis proceso skatinimu yra tam tikras šalių elgesio būdas teismui nagrinėjant ginčus. Tinkamai ar ne šalys įgyvendina šią pareigą – galutinai įvertina teismas, kuris pripažinęs, jog viena iš ginčo šalių pažeidė šią pareigą, turi teisę imtis tam tikrų procesinių priemonių (atsisakyti priimti šalių įrodymus). (Nekrošius, 2002, p. 82 – 83).

Šalių pareiga skatinti procesą inicijuoja dviejų labai svarbių tikslų įgyvendinimą. *Pirma*, tokiu būdu siekiama išvengti, kad šalis nevilkintų sprendimo byloje priėmimo galimybes. *Antra*, siekiama išvengti, jog šalys iš karto bandytų įvertinti visus galimus proceso eigos variantus ir „neperkrautų“ bylos nereikalingais. Pabrėžtina, kad iki tol galiojusiam CPK įstatymas tiesiogiai neįtvirtino tokios pareigos ir tokį elgesio būdą formavo teismų praktika. Tačiau naujasis CPK pakeičia situaciją, įtvirtina aiškius civilinio proceso tikslus bei suformuluoja naujus principus. Taip pat šalies pareiga skatinti procesą plačiau detalizuojama kai kuriuose CPK straipsniuose. Pavyzdžiui, CPK 226 str. numatyta, kad pasirengimo teismui nagrinėjimui metu šalys turi pateikti teismui visus turimus įrodymus bei paaiškinimus, nurodyti įrodymus, kurių negali pateikti teismui (kartu nurodyti aplinkybes, kodėl negali jų pateikti). Taigi, tai – šalies pareiga. Ši norma turėtų būti aiškinama kartu su CPK 7 str. įtvirtinta šalies pareiga rūpintis proceso skatinimu, t. y. šalys turėtų pateikti tik tuos įrodymus, kurie yra būtini bylai, o tinkamu šios šalies pareigos įgyvendinimu bei pagalba ją įgyvendinant turėtų rūpintis teismas (Nekrošius, 2002, p. 83 – 86).

Bendrais bruožais aptarus šalies pareigą rūpintis proceso skatinimu, toliau būtų tikslinga tęsti aptariant bylą nagrinėjančio teismo įgalinimus šioje srityje. Siekiant suderinti jau minėtus tikslus, būtina sąlyga yra nagrinėjančio teismo aktyvumas. Todėl teismui yra priskiriama **išaiškinimo pareiga**, kuri įgyvendinama, suteikiant teismui galimybę klausti, nustatyti terminus pateikti įrodymus, nurodyti aplinkybes, kurioms įrodyti būtina pateikti

papildomus įrodymus ir pan., taip pat galimybė atsisakyti priimti bei tirti pavėluotai pateiktus įrodymus, jei tai užvilkins bylos nagrinėjimą. (Nekrošius, 2002, p. 87). Kaip jau aptarta, šalis turi pareigą pateikti visus reikšmingus bylai įrodymus. Tačiau, jei ji to nepadaro, teismas turi įgalinimus siūlyti pateikti juos, kadangi šalis neįrodo savo reikalavimo. Teismas turi pareigą atkreipti šalių dėmesį, pavyzdžiui, esant piniginiams reikalavimams, teismas turi pareigą informuoti šalį, kad tokioje byloje galimi tik rašytiniai įrodymai, todėl liudytojų parodymai – negalimi (CPK 197 str. 2 d.). Pagrindinis šios teismo pareigos tikslas yra šalių lygiateisiškumo principo įgyvendinimas. Tai reiškia, kad teismas siekia, jog nebūtų tokių situacijų, kai šalis nepasisako esminiais byloje klausimais ar pasisako netinkamai dėl to, nes neturi teisinio išprusimo ar nesugeba rišliai reikšti mintis. Taigi, teismas privalo atkreipti šalių dėmesį į visas esmines bylai aplinkybes. Teismo išaiškinimo pareiga kartu reiškia ir būtinumą atkreipti šalių dėmesį į neaiškius jų teiginius. Kuriuos, kad įrodytų, būtina pateikti papildomus įrodymus. Teismas privalo užtikrinti, kad bylos aplinkybės būtų išaiškintos kaip galima išsamiau ir nuo šios pareigos galėtų būti atleidžiamas tik tais atvejais, kai jis įgyvendino visus savo įgalinimus, bet šalys vis tiek nepakeitė savo nuomonės ginčijamu klausimu (Nekrošius, 2002, p. 88)

Tokią teismo veiklą *ex officio* įtvirtina įstatymų leidėjas. Šią teismo pareigą lėmė įtvirtinti ekonomiškumo, koncentruotumo ir kooperacijos principai (CPK 7 str., 8 str.). Jais vadovaujantis teismas privalo rūpintis, jog byla būtų išnagrinėta greitai ir tinkamai. Tačiau visos bylos nagrinėjimo pagreitinimo priemonės neturėtų atimti iš teismo galimybės prireikus įsikišti į bylos nagrinėjimo eigą ir daryti jai įtaką taip, kad būtų sudarytos sąlygos priimti teisingą sprendimą. Tai reiškia, kad siekiant bylos nagrinėjimo koncentruotumo tikslo būtina atsižvelgti į materialiosios tiesos principą, net jeigu kartais dėl to procesas sulėtėtų. Pabrėžtina, jog labai svarbus yra realios šalių lygybės procese užtikrinimas, kai faktiškai jų galimybės nėra lygios (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. vasario 21 d. nutartis civilinėje byloje). Taip pat šią teismo pareigą detalizuoja CPK 158 str. 3 d. ir CPK 159 str. 1 – 2 d., kuriose įtvirtinta teismo pirmininko pareiga rūpintis, jog būtų tinkamai ir kuo greičiau išnagrinėta byla. Jis turi įgalinimus užduoti klausimus šalims, reikalauti paaiškinimų, nurodyti aplinkybes, kurias būtina išsiaiškinti, pareikalauti įrodymų ir pan. Be to, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodo, kad teismo galios nustatant visas reikšmingas bylos aplinkybes yra gana ribotos. Teismas turi teisę bei pareigą laikantis ieškinyje nustatytų reikalavimų ir tik atsižvelgiant į šalių valią aktyviai įgyvendinti išaiškinimo pareigą. Teismas neturi teisės išsiaiškinti aplinkybes, savo iniciatyva reikalauti pateikti jas pagrindžiančius įrodymus ar jas tirti, jei prieš tokius veiksmus pasisako šalys. Neretai civilinio proceso tvarka nagrinėjamų ginčų kyla iš privatinės teisės reguliuojamų teisinių

santykių, o jiems būdingas šalių autonomijos principas, leidžiantis šalims pačioms, nepažeidžiant įstatymų, pasirinkti elgesio modelį (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. vasario 21 d. nutartis civilinėje byloje). Taip pat kasacinio teismo praktikoje pabrėžiama, kad teismas, aiškindamas ieškinio trūkumų instituto taikymą, nurodo, jog teismo išaiškinimo pareiga apima ir pareigą, nustatant terminą procesinio dokumento trūkumams pašalinti, nutarties rezoliucinėje dalyje suprantamai bei aiškiai nurodyti, kokius konkrečius trūkumus ir koku būdu privalo pašalinti asmuo, pateikęs trūkumų turintį procesinį dokumentą. Be to, esant reikalui, nutarties motyvuojamojoje dalyje išaiškinti, koku būdu galima trūkumus pašalinti (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. vasario 13 d. nutartis civilinėje byloje). Taigi, nei CPK nuostatos, nei kasacinio teismo praktika nepalieka jokių abejonių, kad teismas turi būti procesiškai aktyvus civiliniame procese.

Išanalizavus teismo išaiškinimo pareigos turinį, svarbu paanalizuoti ir kitą, labai svarbią teismo pareigą – **šalių sutaikymą**. CPK 159 str. 1 d. įtvirtinta, kad teismo posėdžio pirmininkas turi pareigą imtis priemonių šalims sutaikyti. Teismas matydamas, kad yra tikimybė byloje sudaryti taikos sutartį arba jei įstatymai įpareigoja imtis priemonių šalims sutaikyti, skiria parengiamąjį posėdį (CPK 228 str. 1 d.). Teisės mokslų daktarė V. Vėbraitė teigia, kad šalių sutaikymas yra civilinio proceso teisės tikslas ir jam turi būti teikiama pirmenybė prieš teismo sprendimo priėmimą byloje. Bylą nagrinėjant ginčo teisenos tvarka priimti teismo sprendimą reikėtų tik tada, kai nėra galimybės šalis sutaikyti. Tačiau šalių sutaikymas ypatingą teisena irgi yra svarbus. Pabrėžtina, kad būtent viešasis interesas lemia, kad yra savarankiška ypatingoji teisena, kuri iš dalies yra priešinga ginčo teisenai. Ypatingosios teisenos ir ginčo teisenos principai yra skirtingi. Ginčo teisenai didelę įtaką daro jau aptarti dispozityvumo bei rungimosi principai, o ypatingojoje teisenoje galioja bei didelę reikšmę turi – oficialumo ir inkvizicinis principai. Atsižvelgiant į tai, manytina, jog vis dėlto ypatingojoje teisenoje svarbiausia yra nustatyti tiesą ir priimti teismo sprendimą. Na, o apie proceso dalyvių sutaikymą kaip apie atskirą tikslą galima kalbėti labai ribotai, kadangi paprastai tokio pobūdžio bylose svarbiausia yra ne sutaikyti šalis, o tai, kad tinkamai būtų taikomos materialiosios teisės normos, priimtas teisėtas ir pagrįstas sprendimas (Vėbraitė, 2008, p. 114). Be to, visu bylos nagrinėjimo metu teismas turėtų išlikti aktyvus susitaikymo šalininkas. Todėl pareiga imtis priemonių šalims sutaikyti yra aktuali ir vėlesnėse proceso stadijose (Vėbraitė, 2009, p. 11). Pažymėtina, jog daug dėmesio sutaikyti šalis yra skiriama nedispozityviose bylose. Natūralu, kad šiose bylose atkurti socialinę taiką yra ypatingai aktualu. Todėl CPK 415 str. 2 d. numatyta, jog pasirengimas nagrinėti darbo bylas visada vyksta parengiamajame teismo posėdyje, kuriame privaloma taikinimo procedūra. Beje, šeimos teisiniuose santykiuose skiriamas ypatingas dėmesys.

Įstatymų leidėjas įtvirtina teismo pareigą imtis priemonių šalims sutaikyti ir siekti, kad būtų apsaugotos nepilnamečių vaikų teisės ir teisėti interesai (CPK 367 str. 2 d.). Tačiau apie tai plačiau bus detalizuojama kitame skyriuje „Teismo veikla *ex officio* nedispozityviose bylose“.

Taigi, formaliąją prasme teismas aktyvus išlieka viso proceso metu. Įstatymų leidėjas jam suteikia daugybę įgalinimų veikti *ex officio*. Tačiau procesine prasme galima išskirti pagrindinį teismo vaidmenį – tai išaiškinimo pareigą, kuri apjungia daug kitų teismo veiklų, tokių kaip: prašyti šalių pateikti papildomus įrodymus byloje, nustatyti terminus šalims atlikti reikiamus procesinius veiksmus, užtikrinti šalių proceso skatinimo pareigą, atkreipti šalių dėmesį į visas esmines bylai aplinkybes bei užtikrinti šalių lygybę. Išanalizavus aktyvų teismo vaidmenį civiliniame procese bendrąja taisykle, labai svarbu aptarti išimtis iš tokio reguliavimo. Todėl kitas skyrius skirtas ištirti įstatymų leidėjo bei nusistovėjusios teismų praktikos suteiktus įgalinimus teismui veikti *ex officio* nedispozityviose bylose.

2.2. Teismo veikla *ex officio* nedispozityviose bylose procesine prasme

2.2.1. Teismo įgalinimai *ex officio* rinkti įrodymus, kuriais šalys nesiremia

Visų pirma, reikėtų pabrėžti, kad, kaip jau buvo minėta, teismas visose bylose turi pozityvią – įstatymo įtvirtintą – pareigą rūpintis tinkamu įrodinėjimo procesu. Todėl teismas visų kategorijų bylose, ne tik nedispozityviose, turi įgalinimus veikti *ex officio*. Tačiau teismo teisė rinkti įrodymus savo iniciatyva yra savarankiškas teismo aktyvumo įrodinėjimo procese aspektas, būdingas tik nedispozityviose bylose. Dėl to, teismas tokiais atvejais turi ne tik teisę, bet ir pareigą būti aktyviu ir prireikus rinkti įrodymus *ex officio*. Tai turi būti suvokiama ne kaip teisė, kuria teismas gali pasinaudoti (arba gali ir nepasinaudoti), bet kaip įstatymų leidėjo suteikti įgalinimai veikti aktyviai, kad būtų surinkti visi reikalingi faktai ir nustatytos visos reikšmingos aplinkybės viešąjį interesą turinčiose bylose. Taigi, visų pirma, tai yra šalių pareiga ir jeigu pati šalis nesiima priemonių, tada teismas įgyja pareigą rinkti įrodymus *ex officio*.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra išaiškinęs, kad rungimosi principas (CPK 12 str.) lemia tai, jog įrodinėjimo pareiga ir pagrindinis vaidmuo įrodinėjant tenka įrodinėjamų aplinkybių nustatymu suinteresuotoms šalims (CPK 178 str.). Dispozityvių civilinių bylų procese taikoma CPK 178 str. nustatyta bendroji įrodinėjimo naštos paskirstymo taisyklė, kad šalys turi įrodyti aplinkybes, kuriomis grindžia savo reikalavimus bei atsikirtimus, išskyrus atvejus, kai yra remiamasi aplinkybėmis, kurių įrodinėti nereikia (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. birželio 9 d. nutartis civilinėje byloje). Teismas neturi teisės

savo iniciatyva rinkti įrodymų, nebent įstatymas atskirais atvejais suteikia teismui tokius įgalinimus (CPK 178 str. 2 d., 376 str. 1 d., 414 str. 1 d. ir pan.). Kita vertus, tokios teisės bendrais procesiniais atvejais neturėjimas, neturėtų būti suvokiamas taip, jog teismui įrodinėjimo procese tenka pasyvus vaidmuo. Vis dėlto teismas *ex officio* yra atsakingas už tinkamą įrodinėjimo proceso organizavimą ir kartu jis privalo užtikrinti, kad įrodinėjimo procesas vyktų tinkamai. Tinkamo įrodinėjimo proceso užtikrinimas yra neatskiriamas nuo tinkamo įrodinėjimo naštos paskirstymo, o įrodinėjimo pareigos turinys yra aiškiai išdėstytas CPK 178 str., 179 str. 1 d. Tačiau teismas, jei egzistuoja toks poreikis, turi teisę patikslinti ar paskirstyti šalių naštą įrodinėti (CPK 225 str. 1 p.). Kaip minėta, teismas, bendrąja taisykle, įrodymų, kuriais šalys nesiremia, *ex officio* nerenka. Tačiau teismas, manydamas, kad bylai teisingai išspręsti neužtenka pateiktų įrodymų, gali pasiūlyti šalims pateikti papildomus įrodymus (CPK 179 str. 1 d.) (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. gegužės 11 d. nutartis civilinėje byloje). Taip pat vadovaujantis CPK 179 str. 2 d., teismas turi teisę rinkti įrodymus savo iniciatyva CPK ir kitų įstatymų numatytais atvejais ir kai to reikalauja viešasis interesas (Panevėžio apygardos teismo 2017 m. gruodžio 21 d. nutartis civilinėje).

CPK tiesiogiai įtvirtina keturis konkrečius atvejus, t. y. teisinius santykius, kada teismui priskiriami įgalinimai savo iniciatyva rinkti įrodymus. *Pirma*, tai šeimos teisiniai santykiai. Kilus ginčui iš šių teisinių santykių, CPK 376 str. 1 d. įtvirtina aktyvų teismo vaidmenį renkant įrodymus. *Antra*, darbo teisiniai santykiai. CPK 179 str. 2 d. numato, jog nagrinėjant darbo bylas, teismas taip pat turi teisę veikti aktyviai renkant įrodymus. *Trečia*, viešieji pirkimai, kuriuos reglamentuoja CPK 423 str. CPK 423⁸ str. 1 d. numatyta teismo pareiga veikti aktyviai renkant įrodymus, kuriais šalys nesiremia, jeigu, jo nuomone, tai yra būtina siekiant teisingai išspręsti bylą. Na, ir *ketvirta*, bylos, nagrinėjamos ypatingąja teise (CPK 443 straipsnis). Tačiau, kaip jau buvo minėta, CPK įtvirtina teismo teisę savo iniciatyva rinkti įrodymus ir kitų įstatymų numatytais atvejais, taip pat ir tada, kai to reikalauja viešasis interesas (CPK 179 str. 2 d.). Tačiau kokie tie kiti atvejai, CPK tiesiogiai nereglamentuoja. Todėl atlikus įstatymų analizę, pavyzdžiui, galima įvardinti, kad Lietuvos Respublikos juridinių asmenų nemokumo įstatymo (toliau – JANĮ) 3 str. 4 p. įtvirtina teismo galimybę veikti aktyviai renkant įrodymus. Svarbu paminėti įstatymo leidėjo įtvirtintą naujovę – 2019 m. birželio 13 d. įsigaliojus JANĮ, įstatymų leidėjas įtvirtino teisėjo vadovavimo procesui principą. Tai reiškia, kad teismas, nagrinėdamas tiek bankroto, tiek restruktūrizavimo bylas, turi ne tik teisę, bet pareigą, rinkti įrodymus ir kontroliuoti nemokumo proceso šalių veiksmus (Lietuvos apeliacinio teismo 2021 m. vasario 11 d. nutartis civilinėje byloje).

Visų pirma, kalbant apie *šėimos teisinius santykius*, kasacinio teismo ne kartą pažymėta, jog šios kategorijos bylose teismui įstatymu skirtas aktyvus vaidmuo. Jo aktyvumą užtikrina ne tik CPK 376 str., bet ir Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso (toliau – CK) normos (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gegužės 15 d. nutartis civilinėje byloje). Akcentuotinas išskirtinis teismo vaidmuo sprendžiant bylas, kylančias iš šėimos teisinių santykių. Atsižvelgdamas į šių santykių prigimtį ir ypatumus, būtinybę priimti teisingą sprendimą ne tik formaliąja, bet ir materialiąja prasme, įstatymų leidėjas šėimos bylą nagrinėjančiam teismui netaiko griežtų nešališkumo reikalavimų (lot. *ne procedeat iudex ex officio, iudex iudicet secundum allegata et probata partium*: „tegul teisėjas imasi darbo ne paviršutiniškai atlikdamas pareigą, o teisia remdamasis šalių argumentais ir įrodymais“), o suteikia galimybę veikti aktyviai, savo iniciatyva rinkti įrodymus, jei tai, teismo nuomone, reikia bylai teisingai išspręsti (Šiaulių apygardos teismo 2018 m. spalio 10 d. nutartis civilinėje byloje). Teismo teisė rinkti įrodymus itin svarbi, kuomet kalbama apie nepilnamečio vaiko interesus. Kadangi vaiko interesai turi būti iškelti į pirmąją vietą, nes jie tampa ne privatūs, bet liečia viešąjį interesą. Atsižvelgiant į teismų praktiką šėimos bylose, ypatingai svarbu teismui būti aktyviam, kai kreipiamasi dėl nepilnamečio vaiko išlaikymo priteisimo, santuokos nutraukimo, kai yra nepilnamečiai vaikai, tėvų valdžios apribojimo ir tėvystės nustatymo bylose. Pavyzdžiui, ieškovė reikalaujama, jog dalį jos patiriamų išlaidų nepilnamečio vaiko išlaikymui atlygintų atsakovas, turi jas nurodyti ir pagrįsti. To nepadarius – kyla teismui pareiga nustatyti, kokios išlaidos atitiktų protingumo kriterijų bei realius nepilnamečio vaiko poreikius (Panevėžio apygardos teismo 2020 m. lapkričio 10 d. nutartis civilinėje). Tai reiškia, kad tokioje byloje teismas imasi aktyvių veiksmų ne tik priskirti nepilnamečiui vaikui išlaikymą, bet ir rinkti įrodymus, koks išlaikymas konkrečiam vaikui, konkrečiu metu būtų tinkamas. Taip pat santuokos nutraukimo bylose teismai dažnai pabrėžia, kad teismas, nagrinėdamas šėimos bylas turi būti aktyvus, jog byla būtų išspręsta maksimaliai teisingai, atsižvelgiant į santuokos nutraukimo pasekmes (Vilniaus apygardos teismo 2020 gruodžio 8 d. nutartis civilinėje byloje) arba ypatingoje teisejoje, pavyzdžiui, byloje dėl teismo leidimo paimti vaiką iš jo tėvų išdavimo.

Analizuojant teismų praktiką *darbo teisiniuose santykiuose*, galima išskirti, kad tiek dispozityviose, tiek ir nedispozityviose bylose teismas atlieka proceso kontrolę, yra atsakingas už tinkamą įrodinėjimo pareigos paskirstymą ir įrodinėjimo dalyko nustatymą. Jam suteikiami įgalinimai reikalauti paaiškinimų iš dalyvaujančių byloje asmenų, nurodyti jiems aplinkybes, pasiūlyti dalyvaujantiems byloje asmenims pateikti papildomus įrodymus (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. sausio 14 d. nutartis civilinėje byloje).

Pavyzdžiui, teismas turi teisę, kilus klausimams, reikalaujantiems specialių mokslo žinių, skirti ekspertizę (CPK 212 str. 1 d.), esant įrodymų nepakankamumui darbo bylose, kadangi jam suteikiami įgalinimai veikti *ex officio* įrodymų rinkime (CPK 414 str. 1 d.) (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. rugsėjo 30 d. nutartis civilinėje byloje). Kita svarbi teismo išraiška renkant įrodymus darbo bylose – darbo sutarties patikrinimas. Kasacinis teismas yra nurodęs, jog vienas darbo bylų nagrinėjimo ypatumų yra aktyvus teismo vaidmuo, kuris įpareigoja teismą patikrinti, ar sutartis sudaryta laikantis Lietuvos Respublikos darbo kodekso (toliau – DK) 256 str. reikalavimų (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. kovo 27 d. nutartis civilinėje byloje). Galima paminėti ir atvejų, kada teismai darbo bylose neveikia aktyviai, tada, kai turėtų taip elgtis. Pavyzdžiui, ieškovas (darbdavys) prašė pripažinti atleidimą iš darbo teisėtu, nors byloje nebuvo pakankamai įrodymų tai nustatyti. Tačiau teismai nesiėmė atitinkamų veiksmų, t. y. nerinko įrodymų savo iniciatyva, todėl buvo priimtas, kaip vėliau išaiškino kasacinis teismas, netinkamas sprendimas, teigdamas, jog tiek pirmosios, tiek apeliacinės instancijos teismai turėjo būti aktyvūs renkant įrodymus ir išreikalauti iš atsakovo reikiamus rašytinius dokumentus, apklausti liudytojus bei pasisakyti dėl pateiktų į bylą įrodymų (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. rugsėjo 26 d. nutartis civilinėje byloje). Kitas pavyzdys, kuomet teismai neveikė aktyviai renkant įrodymus – nepateikus šaliai reikiamų dokumentų iš Darbo ginčų komisijos, kurie buvo teismams žinomi ir prieinami, teismai, siekdami teisingai išnagrinėti bylą, turėjo pasinaudoti įgalinimu savo iniciatyva rinkti įrodymus ir iš Darbo ginčų komisijos juos išreikalauti, bet to nepadarė (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. vasario 14 d. nutartis civilinėje byloje). Taigi, bylose, kylančiose iš darbo teisinių santykių, teismai turi ne tik teisę, bet ir pareigą savo iniciatyva rinkti įrodymus dėl darbuotojo ir darbdavio pagal teises ir pareigas skirtingų padėčių. Valstybės pareiga yra užtikrinti darbo santykių subjektų bendradarbiavimą socialinės partnerystės pagrindu, taip pat saugoti darbuotojo, kaip šiuose santykiuose socialiniu bei ekonominiu požiūriu paprastai silpnesnės pusės, teises (Konstitucinio Teismo 1998 m. rugsėjo mėn. 24 d. nutarimas). Todėl darbo santykius reguliuojančios teisės normos turi teikti apsaugą darbuotojui.

Tiriant teismų praktiką *viešųjų pirkimų ginčuose*, teismui suteikiama teisė taip pat, kaip ir šeimos bei darbo teisiniuose santykiuose, rinkti įrodymus savo iniciatyva, kuriais šalys nesiremia, jei jo nuomone tai yra būtina, siekiant teisingai išspręsti bylą (CPK 423⁸ str. 1 d.). Lietuvos apeliacinis teismas vienoje nutartyje yra pasisakęs, kad pirmosios instancijos teismas „užuot išsprendęs prašymą dėl įrodymų išreikalavimo atsakomybę dėl tokio klausimo neišsprendimo bei padarinius nepagrįstai perkėlė atsakovams“. Taigi, byloje kilo ginčas dėl to, jog teismas nevykdė ieškovo prašymo išreikalauti iš atsakovės

atitinkamus dokumentus. Teismas, neišsprendęs ieškovo prašymo – neįpareigojęs perkančiajai organizacijai pateikti ieškovės reikalaujamos informacijos, paskyrė bylos nagrinėjimą rašytinio proceso tvarka. Šiuo klausimu apeliacinės instancijos teismas pasisakė, jog remiantis CPK 423⁸ str. 1 d. šalims nepateikus prašymo dėl tiekėjų kvalifikaciją pagrindžiančios informacijos išreikalavimo, teismas, turi pareigą tinkamai nustatyti bylos aplinkybes viešąjį interesą turinčiose bylose ir jam kyla pareiga tokius dokumentus išreikalauti (Lietuvos apeliacinio teismo 2020 m. vasario 5 d. nutartis civilinėje byloje). Taip pat svarbu paminėti, kada, anot Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, neturėtų būti taikomas toks teismo veikimas *ex officio*. Pavyzdžiui, kasacinis teismas yra išaiškinęs, kad ginčams dėl sandorio nugynčijimo (dėl sandorių pripažinimo negaliojančiais, kaip sudarytų dėl apgaulės) taikoma bendroji įrodinėjimo naštos taisyklė, kas reiškia, kad tai neįpareigoja teismo iš viešųjų pirkimų kylančiuose ginčiuose veikti aktyviai (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. sausio 6 d. nutartis civilinėje byloje). Kitas pavyzdys – teismas neturi pareigos *ex officio* konstatuoti nurodomo pažeidimo, susijusio su nesikreipimu į trečiąjį asmenį dėl neįprastai mažos kainos, kurią pasiūlė atsakovas, pagrindimo. Be papildomo aplinkybių nustatymo ir jų vertinimo teismas negalėjo konstatuoti ieškovės nurodomo tariamo pažeidimo. Taigi, pripažįstama, kad teismo įgalinimai spręsti dėl ieškinyje aiškiai nurodytų aplinkybių koreliuoja kartu su perkančiosios organizacijos galimai priešingo teisei elgesio akivaizdumu. Todėl, jei veiksmų galimas neteisėtumas nėra akivaizdus, nenustatytinas be papildomo faktinių aplinkybių vertinimo, o civiliniame procese nepateikta objektyvių abejonių, tokiu atveju teismo pozicija nekvalifikuotina kaip pažeidimas (Lietuvos apeliacinio teismo 2020 m. gruodžio 17 d. nutartis civilinėje byloje).

Tęsiant apie teismo teisę savo iniciatyva rinkti įrodymus, galima atkreipti dėmesį, kad Lietuvos Respublikos juridinių asmenų nemokumo įstatymo (toliau – JANĮ) 3 str. 4 p. įtvirtina teismo galimybę veikti aktyviai renkant įrodymus. Teisėjo vadovavimo principas užtikrina teismo aktyvų vaidmenį nemokumo bylose (Lietuvos apeliacinio teismo 2021 m. vasario 11 d. nutartis civilinėje byloje). Vis dėlto, teismas, net ir būdamas aktyvus, neturi pareigos savo iniciatyva rinkti įrodymus, kurie leistų pagrįsti pareiškėjo finansinį reikalavimą, ypačingai tais atvejais, kai asmuo turi galimybę savo reikalavimą pagrįsti pats. Todėl teismo pareiga būti aktyviam nemokumo bylose, neturėtų būti suprantama, kaip pareiga būti aktyvesniam už pačią šalį (Višinskis, Jokubauskas, 2019, p. 451). Teismų praktikoje dažnai sprendžiamas klausimas dėl teismo proceso rungtyniškumo ir teismo pareigos rinkti įrodymus užtikrinimo: „aktyvus teismo vaidmuo neatleidžia šalių nuo pareigos įrodyti aplinkybes, kuriomis jis grindžia savo reikalavimus ir atsikirtimus (CPK

178 str.), o teise rinkti įrodymus teismas naudojasi tuo atveju, kai byloje pateiktų įrodymų nepakanka esminėms aplinkybėms, kad byla būtų išspręsta teisingai, nustatyti.“ (Lietuvos apeliacinio teismo 2019 m. rugsėjo 24 d. nutartis civilinėje byloje). Teismų praktika aiškiai atsakymo dėl šių taisyklių konkurencingumo nepateikia, todėl teismas šią problemą sprendžia kiekvieną kartą atskiroje byloje (Višinskis, Jokubauskas, 2019, p. 451). Pabrėžtina, kad iki įsigaliojus JANĮ nei Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatyme (toliau – ĮBI), nei Lietuvos Respublikos įmonių restruktūrizavimo įstatyme (toliau – ĮRI) tokios nuostatos nebuvo. Todėl teismai aiškino tokią teismo pareigą, priskirdami tokio pobūdžio bylas šiai kategorijai, dėl jose esamo viešojo intereso: „tokiose bylose teismas ne tik turi teisę, bet ir privalo savo iniciatyva rinkti įrodymus, jeigu dalyvaujantys byloje asmenys nepateikia įrodymų, taip pat tais atvejais, kai pateiktų įrodymų nepakanka reikšmingoms bylai aplinkybėms nustatyti“. Kasacinis teismas nurodo, kad vienas iš bankroto procedūrų iniciatyvos teisės bei kontrolės būdų – teismo aktyvus vaidmuo renkant įrodymus, turinčius reikšmės teismui vertinant sandorio teisėtumą (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. gruodžio 28 d. nutartis civilinėje byloje). Teismai išskiria ir restruktūrizavimo bylas, dėl jose esančio viešojo intereso, siekio sudaryti sąlygas laikinų finansinių sunkumų turinčioms įmonėms pasinaudoti restruktūrizavimo teikiamoms galimybėms, kad būtų išsaugoma veikla, taip išsaugojant darbo vietas bei apsaugant įmonės bei jos kreditorių interesus (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. rugsėjo 30 d. nutartis civilinėje byloje). Todėl teismas turi pareigą imtis papildomų priemonių reikšmingoms bylos aplinkybėms išsiaiškinti.

Išanalizavus teismų praktiką, atkreiptinas dėmesys, kad vartojimo sutartis teismai taip pat priskiria prie šios kategorijos bylų ir suteikia teismui aktyvų vaidmenį įrodymų rinkime. Pavyzdžiui, vienoje byloje Šiaulių apygardos teismas motyvuoja, jog pirmosios instancijos teismas pažeidė CPK 179 str. 2 d. nustatytą teismo aktyvumo pareigą, nes ne tik nerodė iniciatyvos rinkti įrodymus, bet ir priešingai – atsisakė atsakovo prašymu išreikalauti reikiamus dokumentus (Šiaulių apygardos teismo 2021 m. vasario 10 d. nutartis civilinėje byloje). Taigi, teismas nesivadovavo jam suteikta teise, dėl šios priežasties, byla nebuvo tinkamai išnagrinėta. Kitas pavyzdys – Klaipėdos apygardos teismas, byloje dėl paveldimo turto palikimo administratoriaus skyrimo pasisakė, kad prašymą nagrinėjant ypatingąja teise, teismas turi imtis visų būtinų priemonių, kad būtų visapusiškai išsiaiškintos bylos aplinkybės. Todėl gali ne tik įpareigoti pareiškėją pateikti papildomus įrodymus, bet ir turi teisę rinkti juos savo iniciatyva (CPK 443 str. 8 d., 582 str. 3 d.) (Klaipėdos apygardos teismo 2020 balandžio 30 d. nutartis civilinėje byloje).

Apibendrinant tai, kas išdėstyta, darytina išvada, kad visose aptartose bylose, teismas veikia aktyviai įrodymų rinkime, dėl visas jas vienijančio viešojo intereso. Jam esant, teismo veikla *ex officio* tokio tipo bylose reiškia ne tik teisę aktyviai veikti, bet, atitinkamai, jis įgyja pareigą šią teisę tinkamai įgyvendinti, kai to reikalauja teisingas bylos išnagrinėjimas. Tačiau aktyvius teismo vaidmuo neturėtų būti suprantamas, kaip šalies atleidimas nuo pareigos pateikti įrodymus byloje. Atkreiptinas dėmesys, kad teismas šią pareigą vykdo ne visada tinkamai. Ryškiausiai tai atsispindi darbo ginčų bylose, kadangi neretai teismas nevykdo pareigos rinkti įrodymus, kai to reikalauja bylos aplinkybės bei viešasis interesas. Taip pat pastebėtina, jog viešųjų pirkimų ginčiuose, teismai nagrinėdami bylas, išskiria atvejus, kada teismas neprivalo veikti *ex officio*, kadangi ne visose tokio pobūdžio bylose įžvelgiamas viešasis interesas. Pabrėžtina, kad įsigaliojus JANĮ teismui įstatymas suteikia įgalinimus veikti aktyviai nemokumo bylose (iki tol tokia teismo pareiga buvo formuojama tik teismų praktikoje). Taip pat iš teismų praktikos matyti, kad teismas įpareigotas rinkti įrodymus vartojimo santykius turinčiuose bylose dėl lygiai tos pačios priežasties – poreikio apsaugoti viešąjį interesą. Ypatingosios teisenos bylose teismas irgi turi teisę rinkti įrodymus *ex officio* remiantis CPK 443 str. 8 d. įtvirtintu pagrindu. Įstatymas įtvirtina pareigą imtis visų būtinų priemonių, kad būtų visapusiškai išaiškintos bylos aplinkybės. Taigi, išanalizavus veiklą (įrodymų rinkimą), kurioje teismas veikia aktyviausiai procesiniu aspektu nedispozityviose bylose, tikslinga apžvelgti ir kitus teismo įgalinimus, kuriose teismas veikia *ex officio*.

2.2.2. Teismo įgalinimai *ex officio* taikyti laikinąsias apsaugos priemones

Teismas byloje dalyvaujantiems ar kitiems suinteresuotiems asmenis prašant gali taikyti laikinąsias apsaugos priemones, jei jie tinkamai pagrindžia savo ieškinio reikalavimą. Nesiėmus šių priemonių teismo sprendimo įvykdymas gali pasunkėti ar pasidaryti nebeįmanomas. Konkrečios laikinosios apsaugos priemonės parenkamos bei taikomos, atsižvelgiant į ieškinio pareiškimo reikalavimo rūšį bei dydį, į tai, kokio pobūdžio byla yra nagrinėjama, atsakovo veiksmus ir kitas bylai reikšmingas aplinkybes. Jos taikomos tik tuo atveju, jei šios gali padėti užtikrinti būsimo teismo sprendimo realų įvykdymą, apsaugoti asmenų turtinius ar neturtinius interesus, užkirsti kelią galimai žalai atsirasti bei padėtų išvengti neigiamų padarinių (Lietuvos apeliacinio teismo 2010 m. lapkričio 18 d. nutartis civilinėje byloje). Atkreiptinas dėmesys, kad nuo 2017 m. liepos 1 d. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso pakeitimo įstatymu (2016). TAR, 26956 pakeista CPK 144 str. 2 d nuostata: „Teismas savo iniciatyva gali taikyti laikinąsias apsaugos priemones tik tais atvejais, kai tai yra būtina siekiant apginti viešąjį interesą ir nesiėmus šių priemonių būtų

pažeistos asmens, visuomenės ar valstybės teisės ir teisėti interesai“. Įstatymų leidėjas ją panaikino ir teismo teisę *ex officio* taikyti laikinąsias apsaugos priemones perkėlė į atskirų kategorijų bylų reguliavimą. Tai reiškia, kad šeimos teisniuose santykiuose teismo veiklą *ex officio* taikyti laikinąsias apsaugos priemones reglamentuoja CPK 376 str. 2 d., darbo teisiniuose ginčiuose – CPK 414 str. 4 d., o ypatingoje teisenoje – CPK 443 str. 8 d.

Pabrėžtina, kad kartais šeimos bylose laikinųjų apsaugos priemonių taikymas gali tapti materialiuoju teisių gynimo būdu ar net sutapti su ieškinio dalyku (Volungevičienė, 2012 cituota Andriūnaitė, 2007, p. 11). CK normos numato, kad teismas gali taikyti laikinąsias apsaugos priemones, kol bus priimtas teismo sprendimas (CK 3.56 str. 1 d.). Šių priemonių taikymo pagrindas yra būtinybė apsaugoti vaiko ar vieno iš sutuoktinių interesus. Pavyzdžiui, laikino bendravimo su vaiku tvarkos nustatymas taikomas, siekiant išvengti susiklostančių konfliktinių situacijų, taip apsaugant vaiko interesą bendrauti bei matytis su abiem tėvais. Todėl teismas privalo įvertinti ne tik nepilnamečių vaikų interesus, bet ir atsižvelgti į šalių interesus, *inter alia* į atsakovės poziciją (Kauno apygardos teismo 2021 m. vasario 11 d. nutartis civilinėje byloje). Nors nurodomo pobūdžio laikinąja apsaugos priemone teismas neišsprendžia ginčo iš esmės, o tik imasi prevencinių priemonių, tačiau nustato laikiną bendravimo su vaiku tvarką, kas iš esmės sudaro ieškinio dalyką. Kitas pavyzdys, teismas savo iniciatyva nustatė vaiko gyvenamąją vietą, nors ieškovė tokio prašymo pateikusi nebuvo. Tačiau atsižvelgiant į vaiko amžių, ji gali būti nustatyta tik su vaiko motina. Todėl ji atsakinga už tai, kad nepilnametis vaikas būtų prižiūrėtas tuo atveju, jei tėvas nesinaudos savo teise bendrauti su vaiku tuo laiku, kurį nustatė teismas (Vilniaus apygardos teismo 2009 m. balandžio 29 d. nutartis civilinėje byloje).

Išanalizavus teismų praktiką, darytina išvada, kad teismo teisės *ex officio* taikyti laikinąsias apsaugos priemones reglamentavimas yra platus, tačiau teismų praktika – negausi. Praktikoje teismas taikė laikinąsias apsaugos priemones savo iniciatyva tik šeimos bylose. *Pirma*, nustatant vaiko bendravimo tvarką su tėvu. Vienoje byloje, teismas nustatė sąlygą, kad bendraujant su vaiku privalo dalyvauti auklė, ko neprašė nei vienas iš tėvų. Tačiau teismas nenurodė, kokį viešą interesą gina, savo iniciatyva nurodydamas, kad bendravime turi dalyvauti auklė. Prie viso to, teismas taip pat neišsprendė klausimo dėl neištrauktų į bylą asmenų, t. y. auklės teisių ir pareigų, kurios net asmeninių duomenų byloje nėra (Vilniaus apygardos teismo 2009 m. balandžio 29 d. nutartis civilinėje byloje). Todėl Vilniaus apygardos teismas panaikino šią nutartį CPK 329 str. 2 d. 2 p. pagrindu. *Antra*, priteisiant laikiną išlaikymą nepilnamečiui vaikui. Tai, anot teismo, yra vienas iš galimų įstatymu įtvirtintos pareigos apsaugoti vaikų teises ir interesus realizavimo būdų. Laikino

išlaikymo nepilnamečiui vaikui priteisimas, kol bus priimtas teismo sprendimas, būtent ir yra viena iš šių priemonių, numatyta CK 3.65 str. 2 d. 4 p. Taip pat galimybė taikyti tokio pobūdžio laikinąsias apsaugos priemones yra numatyta ir CPK 145 str. 1 d. 11 p. Pabrėžtina, kad įstatymas, apibrėždamas teismo, nagrinėjančio šeimos bylas, vaidmenį, teismui nustato pareigą būti aktyviam ir suteikia jam plačius įgalinimus veikti bei priimti procesinius sprendimus savo iniciatyva (CPK 376 str.). Be to, pripažintina, jog siekiant apsaugoti vaiko teises ir interesus, yra ginamas viešasis interesas, todėl šiuo atveju, byloje dalyvaujantiems asmenims net ir nepareiškus prašymo, galimybė taikyti laikinąsias apsaugos priemones teismo iniciatyva tiesiogiai įtvirtina CPK 144 str. 2 d. nuostatos (Šiaulių apygardos teismo 2009 m. lapkričio 30 d. nutartis civilinėje byloje). Taip pat pastebima, kad teismai taikydami laikinąsias apsaugos priemones, nustato laikiną bendravimo su vaiku tvarką. Tačiau nei CK 3.65 str., nei CPK tokios laikinosios apsaugos priemonės neįtvirtina, o ir atrodytų, kad tokios laikinosios apsaugos priemonės pritaikymas prilygsta ieškinio dalykui. Tačiau laikinosios apsaugos priemonės ir yra teisių apsaugos priemonės, kurias teismas pritaiko iki tol, kol bus priimtas sprendimas byloje. Todėl jos neturėtų būti vertinamos kaip pagrindinių civilinio proceso principų pažeidimas, o praktikoje galėtų būti taikomos dažniau. Kadangi, kai nepilnamečio vaiko tėvai gyvena skyrium ir vienas iš tėvų, gyvenantis su vaiku, draudžia kitam tėvui matytis, dėl to gali kilti grėsmė, jog bus pažeidžiama vaiko teisė bendrauti su abiem tėvais ir dalyvauti jį auklėjant. Todėl, autorės nuomone, teismas turėtų veikti aktyviau, taikant laikinąsias apsaugos priemones, taip užtikrinant viešojo intereso apsaugą. Tačiau, iš kitos pusės, iš teismų praktikos matyti, kad pačios šalys procese veikia itin aktyviai ir labai dažnai pačios prašo taikyti laikinąsias apsaugos priemones, kas apriboja teismo įgalinimus taikyti jas savo iniciatyva.

2.2.3. Teismo pareiga imtis priemonių šalims sutaisyti ginčiuose, kylančiuose iš šeimos teisinių santykių

Jau aptarus bendrąją teismo pareigą sutaisyti šalis, svarbu iširti teismo veiklą *ex officio* šioje srityje, kuomet yra nepilnamečiai vaikai. Kaip jau buvo minėta, kad laikinųjų apsaugos priemonių taikymo pagrindas yra ne tik grėsmė būsimo teismo sprendimo įvykdymui, bet ir konkretūs faktai. Tai leidžia daryti išvadas, jog netaikius šių priemonių, gali būti pažeistos vaiko teisės bei teisėti interesai. CPK 367 str. 2 d. įtvirtina ir teismo pareigą imtis priemonių šalims sutaisyti ir siekti, kad būtų apsaugotos nepilnamečių vaikų teisės ir interesai. Ši įstatymo nuostata yra viena iš dispozityvumo bei rungimosi principų išimčių ir gali būti aiškinama kaip suteikianti teismui pareigą veikti savo iniciatyva. Taip

teismas įgalinamas siekti apsaugoti vaikų interesus, ginti labiausiai socialiai pažeidžiamų šeimos narių interesus. Nurodytų asmenų teisių apsauga ir toks gynimas kartu reiškia ir viešojo intereso gynimą (Klaipėdos apygardos teismo 2021 m. sausio 21 d. nutartis civilinėje byloje). Todėl toliau bus analizuojama teismo pareiga imtis priemonių šalims sutaisyti ginčiuose, kylančiuose iš šeimos teisinių santykių.

Taigi, teismo pareiga yra siekti, jog ginčas būtų išspręstas taikiai, nepažeidžiant nepilnamečių vaikų interesų. Todėl ši pareiga ypač svarbi santuokos nutraukimo bylose, nes taikus ginčo išsprendimas abiejų sutuoktinių sutikimu yra naudingas ne tik patiems sutuoktiniams, bet ir visai visuomenei. Tačiau teismo šalių sutaikymo pareiga neturėtų būti suprantama taip, kad teismas privalo sutaisyti šalis. Priešingai, jis turi pareigą imtis aktyvių veiksmų, o ar šalys susitaikys – priklausys nuo pačių ginčo šalių. Teismo aktyvų sutaikinimą plačiau detalizuoja CK 3 knygos nuostatos. CK 3.54 str. 2 d. įgalina teismą *ex officio* nustatyti ne ilgesnį kaip 6 mėn. terminą šalims susitaikyti. Pabrėžtina, kad termino šalims sutaisyti nustatymas ne visada yra būtinybė. Klaipėdos apygardos teismas vienoje bylų yra išaiškinęs, jog teismas, spręsdamas santuokos nutraukimo bylą turi būti aktyvus, imtis visų priemonių šalims sutaisyti. Viena iš jų – termino sutuoktiniams susitaikyti skyrimas (CK 3.54 str., CPK 376 str. 2 d., 384 str. 3 d.). Svarbu tai, kad teismas ne visada privalo skirti tokį terminą, kadangi sprendžiant klausimą dėl termino, būtina atsižvelgti į visas byloje esančias aplinkybes, tai yra sutuoktinių susitaikymo galimybes, priežastis, dėl ko santuoka nutraukiama. Taip pat CK 3.54 str. 4 d. įtvirtinta, jog terminas šalims susitaikyti nėra nustatomas, jei sutuoktiniai kartu nebegyvena daugiau kaip vienerius metus (Klaipėdos apygardos teismo 2013 m. balandžio 26 d. nutartis civilinėje byloje). Tačiau tokia priemonė nėra vienintelė. Teismas, siekdamas sutaisyti šalis, gali imtis ir kitokių priemonių. Pavyzdžiui, rengdamasis nagrinėti bylą, surengti neformalius pokalbius su sutuoktiniais, gali pasiūlyti sutuoktiniams pasikonsultuoti specialiose krizių įstaigose, rinktis žodinį, o ne rašytinį procesą (Mikelėnas, 2002, p. 122).

Atkreiptinas dėmesys, kad CPK 376 str. 2 d. įtvirtinta ne tik teismo pareiga imtis priemonių šalims sutaisyti, bet ir apsaugoti nepilnamečių vaikų teises ir interesus. Šiuos įgalinimus reikėtų suprasti kaip teismo pareigą vadovautis CK įtvirtintu prioritetingu vaiko teisių ir interesų apsaugos ir gynimo principu (Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 3 str. 1 d., CK 3.3 str. 1 d., Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 4 str. 1 p.). Konstitucijos 39 str. 3 d. įtvirtinta, kad vaikus gina įstatymas, taip pat Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme įtvirtinta vaiko apsauga. Pabrėžtina, kad Europos Konvencijos dėl nesantuokinių vaikų teisinio statuso konstitucinis asmenų lygybės principas pagrindžia būtinybę lygiaverčiai ginti tiek susituokusių, tiek ir nesusituokusių asmenų vaikų interesus. Taip pat

teismas *ex officio* kiekvienoje byloje turi nustatyti konkretaus vaiko interesus. Jis negali remtis vienu iš vaiko interesų turinio elementų, o turi įvertinti jų visumą. Konkrečios CK normos šią teismo pareigą detalizuoja. Pavyzdžiui, teismas gali atsisakyti tvirtinti sutartį dėl santuokos nutraukimo padarinių, kuri pažeidžia nepilnamečių vaikų interesus (CK 3.41 str. 2-3, 5 d.). Taip pat teismas, spręsdamas šeimos ginčus, gali imtis vaikų apsaugos priemonių (CK 3.65, 3.76 str.) ir pan. (Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, 2012, p. 7).

Taigi, atlikus teismų praktikos analizę pastebima, kad teismo pareiga imtis priemonių šalims sutaisyti turi ypatingą reikšmę šeimos bylose, dėl iš to kylančios kitos pareigos – apsaugoti nepilnamečių vaikų interesus bei jų teises, kas yra laikoma viešuoju interesu. Teismas padeda sumažinti neigiamą įtaką ginčo šalims, dėl viešojo intereso apsaugos poreikio. Taip pat teismas ne visais atvejais privalo paskirti terminą šalims susitaikyti, kadangi būtina atsižvelgti į visas byloje esančias aplinkybes. Autorės nuomone, daugiau dėmesio turėtų būti skiriama teismo aktyvumui, siekiant taikaus ginčo išsprendimo. Pavyzdžiui, teismas galėtų šalims siūlyti dalyvauti taikinimo procedūrose, imtis daugiau skirtingų sutaikinimo priemonių (siūlymai konsultuotis su specialistais, neformalūs pokalbiai su sutuoktiniais, teisminė mediacija ir pan.), o ne tik skirti terminą šalims susitaikyti. Išanalizavus teismų praktiką, atkreiptinas dėmesys, kad dažniausiai teismai tiesiog skiria terminą šalims susitaikyti.

Ištyrus aktyvų teismo vaidmenį, veikimą *ex officio* procesine prasme, tiek dispozityviose, tiek nedispozityviose bylose, būtų tikslinga apžvelgti ir teismo aktyvumo materialiuosius aspektus. Todėl kitas magistro darbo skyrius bus skirtas teismo veiklos *ex officio* materialiaja prasme analizei.

3. AKTYVUS TEISMO VAIDMUO MATERIALIAJĄ PRASME

Teismo aktyvumas materialiaja prasme turėtų būti suprantamas kaip teismo teisė disponuoti ginčo objektu bei savarankiškai ieškoti materialiosios tiesos. Tačiau toks teismo vaidmuo yra ribotas. Teismas negali viršyti reikalavimo sumos, pakeisti ieškinio dalyką ir pagrindą, bet teismas gali paaiškinti, kad ieškovas turi tokias teises (procesinis aspektas). Taip pat apeliacinei instancijai nėra suteikti įgalinimai spręsti dėl to, ko apeliaciniame skunde neprašo apeliantas (Driukas, Valančius, 2005, p. 69), ar kasacijoje – peržengti kasacinio skundo ribas. Tačiau šioje dalyje bus tiriamos išimtys iš bendro teisinio reguliavimo, t. y. kada teismas turi teisę keisti ieškinio elementus, pakeisti vieną gynybos būdą kitu bei viršyti pareikštus reikalavimus. Taip pat šioje magistro darbo dalyje bus analizuojami teismo įgalinimai skirtingose civilinio proceso stadijose (apeliacijoje ir kasacijoje).

3.1. Teismo įgalinimai *ex officio* keisti ieškinio elementus, taikyti alternatyvų asmenų teisių ir teisėtų interesų gynimo būdą

Ieškinio suformulavimas ir jo pateikimas teismui yra ieškovo procesinė teisė, kuria jis disponuoja savo nuožiūra (CPK 42 str. 1 d.). Teismo nagrinėjimo dalyką apibrėžia svarbiausi ieškinio turinį sudarantys elementai – ieškinio dalykas ir ieškinio pagrindas (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. spalio 27 d. nutartis civilinėje byloje). Ieškinio elementai individualizuoja kiekvieną konkretų ieškinį. Kadangi kreiptis į teismą su tapačiais ieškiniiais nėra leidžiama (CPK 137 str. 2 d. 4 p.), todėl labai svarbu tiksliai nustatyti ieškinio elementus. Būtent jie turi esminę reikšmę, kai yra sprendžiama dėl ieškinio tapatumo. Ieškinio tapatumas yra nustatomas pagal tris pagrindinius aspektus: ginčo šalis, ieškinio dalyką ir ieškinio pagrindą (Driukas, Valančius, 2006, p. 478). Sprendžiant klausimą dėl teismo aktyvumo formuojant tinkamą ieškinio dalyką, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pasisako, jog „teismas vykdydamas teisingumą, turi būti nešališkas. Tai reiškia, kad teismas negali už ieškovą suformuoti ieškinio dalyką ar pagrindą“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. sausio 27 d. nutartis civilinėje byloje). Taip pat teismas priimdamas sprendimą, negali peržengti ieškinio ribų, t. y. negali keisti ieškinio dalyko (pvz., negali priteisti šaliai to, ko ji neprašo, ar priteisti daugiau, nei ji prašo), negali keisti ir ieškinio pagrindo (negali savo sprendime remtis tokiais faktais, kurių šalys teismui nenurodė, ir įrodymais, kurių byloje nėra), išskyrus įstatyme nustatytus atvejus. Kasacinio teismo praktikoje aptarta būtinybė tinkamai formuluoti ieškinio dalyką ir pagrindą (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. liepos 19 d. nutartis civilinėje byloje).

Taigi, nurodyti ieškinio elementus yra ieškovo pareiga. Teismas negali kištis pagal bendrą taisyklę į šių elementų keitimą. Tačiau išimtiniais atvejais įstatymas numato, kad teismas gali įsiterpti net ir į ginčo objektą.

Teismo įgalinimai *ex officio* keisti ieškinio pagrindą. Ieškinio pagrindą sudaro aplinkybės, kuriomis grindžiamas ieškovo reikalavimas. Visų pirma, reikėtų pabrėžti, kad būtina skirti faktinį ieškinio pagrindą nuo teisinio ieškinio pagrindo (ginčo santykiui taikytinos teisės normos). Negalima laikyti, kad faktinių ir teisinių aplinkybių nustatymas yra tapatūs reiškiniai: faktinių bylos aplinkybių nustatymas ir teisinė kvalifikacija. Teisės normų taikymas bei aiškinimas yra teismo prerogatyva, todėl ieškinyje ieškovo nurodytas teisinis pagrindas teismo nesaisto (Driukas, Valančius, 2006, p. 467). Teisėjų kolegija yra išaiškinusi, kad: „Faktinės aplinkybės neapima teisinio kvalifikavimo. Tai yra teisės taikymas, kurį atlieka teismas savo nuožiūra pagal konstatuotas aplinkybes. <...> Teismas žino įstatymą ir jam suteikta teisė konkrečioje byloje taikant teisės normą atskleisti jos tikrąjį turinį <...> nenurodytų teisės normų ar teisinių argumentų parinkimas teismui sprendžiant ginčą pagal nustatytas bylose faktines aplinkybes nėra ieškinio pagrindo pakeitimas.“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. birželio 18 d. nutartis civilinėje byloje). Tarp šių dviejų dalykų, t. y. teismui suteiktos teisės taikyti teisę bei ieškovo pateiktų faktinių aplinkybių, kartais kyla problema. Atsižvelgiant į teismų praktiką, matyti, kad neretai šie yra painiojami: „teisinis ginčo kvalifikavimas yra teismo prerogatyva ir aplinkybė, kad teismas ieškovo reiškiams reikalavimams pritaikė ieškovo nenurodytas teisės normas, nėra pagrindas spręsti, kad teismas pakeitė ieškinio pagrindą“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. balandžio 19 d. nutartis civilinėje byloje). Taip pat Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra išaiškinęs, kad tais atvejais, kai ieškovas savo reikalavimuose nurodo skirtingus teisinius ir faktinius pagrindus, teismas, atsisakydamas priimti vienu pagrindu grindžiamą reikalavimą, *ex officio* privalo įvertinti, ar ieškinys gali būti priimamas nagrinėti teisme, remiantis kitu ieškinyje nurodytu pagrindu (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. liepos 4 d. nutartis civilinėje byloje). Todėl vien aplinkybė, kad pareiškimą teismui pateikęs asmuo klaidingai nurodo įstatymo normas, kuriomis grindžia savo reikalavimus, negali būti pagrindas atmesti pareikštus reikalavimus (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. balandžio 14 d. nutartis civilinėje byloje). Taigi, teismas turi pareigą ne tik parinkti tinkamas teises normas, bet ir privalo įvertinti ar ieškinys gali būti priimtas nagrinėti teisme ieškovo nurodytu pagrindu. Todėl faktinis pagrindas yra labai svarbus, o esant teisiniam pagrindui – teismas turi pareigą jį keisti atitinkamai nuo konkrečios susiklosčiusios situacijos ir tai neturėtų būti prilyginama kaip faktinio pagrindo pakeitimui.

Analizuojant teismo teisę savo iniciatyva keisti ieškinio (faktinį) pagrindą, kasacinis teismas ne vienoje byloje yra pasisakęs, kad teismas negali pakeisti faktinio pagrindo ir ieškinio dalyko – faktinio reikalavimo, kurį pareiškia į teismą besikreipiantis asmuo (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. balandžio 14 d. nutartis civilinėje byloje). Jis negali grįsti savo sprendimo faktais, kurių šalys nenurodė (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. vasario 3 d. nutartis civilinėje byloje) išskyrus įstatyme tiesiogiai įtvirtintas išimtis.

CPK reglamentuoja vienintelį atvejį, kada teismui suteikiama teisė *ex officio* pakeisti ieškinio pagrindą. CPK penktajame skirsnyje „Tėvų valdžios apribojimas“ 405 str. įtvirtina, kad, jeigu ieškovo nurodytu pagrindu ieškinys negali būti patenkintas, bet teismas nagrinėjant bylą nustato esant kitas aplinkybes, dėl kurių ieškinys gali būti patenkintas, gavęs valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos išvadą, teismui suteikiama teisė ieškinį patenkinti. Teismų praktikoje nurodoma, kad pagal CK 3.180 str. 1 d. teismas gali apriboti tėvų valdžią, kai tėvai vengia atlikti savo pareigas, piktnaudžiauja tėvų valdžia, žiauriai elgiasi, daro žalingą įtaką vaikams savo amoraliu elgesiu ar nesirūpina jais (Klaipėdos apylinkės teismo 2019 m. rugpjūčio 1 d. nutartis civilinėje byloje). Lietuvos Aukščiausiasis teismas išaiškino, kad tėvų valdžia gali būti apribojama, kai nustatoma bent viena iš sąlygų numatyta minėtame CK straipsnyje. Laikiną ar neterminuotą tėvų valdžios apribojimą teismas taiko atsižvelgdamas į konkrečias aplinkybes, dėl kurių yra prašoma apriboti tėvų valdžią (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gegužės 30 d. nutartis civilinėje byloje). Taip pat akcentuojama, jog sprendžiant klausimą dėl tėvų valdžios apribojimo, turi būti vertinamos aplinkybės, apibūdinančios tėvų pareigų vykdymą ne praeityje, o aktualiu laikotarpiu, ne pavieniai, bet nuosekliai besikartojantys veiksmai (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. lapkričio 28 d. nutartis civilinėje byloje). Išanalizavus teismų praktiką, galima apibendrinti, kad reguliavimas šio aspektu siauras, o praktikoje teismai tik aiškina CK 3.180 str. 1 d. taikymą arba apriboja tėvų valdžią ne teismo iniciatyva, o gavus reikalavimą atlikti tokį veiksma. Taigi, bylą, kuriose teismas *ex officio* pakeičia ieškinio pagrindą būtent šios normos pagrindu (CPK 405 str.), praktikoje nėra, bet įstatymo leidėjas teismui tokią teisę yra suteikęs.

Taigi, įstatymas teismui suteikia įgalinimus *ex officio* pakeisti faktinį ieškinio pagrindą tik vienu atveju. Tai yra CPK 405 str. įtvirtintu pagrindu esant tėvų valdžios apribojimui, o kitais atvejais – jam tokie įgalinimai nesuteikiami. Tačiau teismas turi ne tik teisę, bet ir pareigą reikiamu atveju, priklausomai nuo bylose esančių aplinkybių savo iniciatyva keiti ieškinio teisinį, bet ne faktinį pagrindą. Tačiau teisė siūlyti šaliai pačiai pakeisti ieškinio faktinį pagrindą nėra atimta (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m.

spalio 15 d. nutartis civilinėje). Todėl teismas gali siūlyti šalims pakeisti faktinį pagrindą, tačiau savo iniciatyva pats to padaryti negali. Taigi, ištyrus teismo galimybes prisidėti prie ieškinio pagrindo keitimo ar jį keisti savo iniciatyva, būtų tikslinga pateikti kitos teismo veiklos – ieškinio dalyko keitimo – analizę.

Teismo įgalinimai *ex officio* keisti ieškinio dalyką bei taikyti alternatyvų asmens teisių ir teisėtų interesų gynimo būdą. Ieškinio dalykas reiškia ieškovo reikalavimą. Įstatymų leidėjo reikalavimas ieškovui nurodyti ieškinio dalyką reiškia, kad jis turi aiškiai suformuluoti savo prašymą, tai yra jis privalo nurodyti, koku būdu prašoma apginti pažeistą teisę. Privaloma nurodyti ir pažeistos teisės gynimo būdą, nurodytą CK 1.138 str. (pripažinti teisę, priteisti įvykdyti pareigą natūra, pakeisti teisinį santykį ir pan.). Teisės doktrinoje galima rasti nuomonę, kad pažeistos teisės gynimo būdas turėtų būti laikomas trečiuoju ieškinio elementu – ieškinio turiniu ar tikslu. Todėl remiantis šia teorija, ieškinio dalyku yra vadinamas atsakovui pareikštas reikalavimas, o ieškinio turiniu – ieškovo reikalavimas pareikštas teismui. Tačiau nei įstatymuose, nei teismų praktikoje toks ieškinio elementas nėra skiriamas (Driukas, Valančius, 2006, p. 468). Labai svarbu pabrėžti, kad teismų praktikoje neretai teismai pažeistos teisės gynimo būdą priskiria prie ieškinio dalyko: „<...> ieškovai nenurodė jokio CK, kituose įstatymuose numatyto pažeistų subjektinių teisių gynimo būdo, vadinasi, nenurodė ieškinio dalyko“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. sausio 27 d. nutartis civilinėje byloje; Kauno apygardos teismo 2013 m. spalio 17 d. nutartis civilinėje byloje).

Visų pirma, reikia išsiaiškinti, kokiais atvejais teismas turi įgalinimus *ex officio* taikyti alternatyvų asmens teisių ir teisėtų interesų gynimo būdą. Įstatymų leidėjas yra suteikęs teismui teisę, kartais ir pareigą, atlikti šiuos veiksmus šeimos (CPK 376 str. 4 d.), darbo (CPK 414 str. 3 d., 418 str.) ir viešųjų pirkimų (CPK 423 – 8 str. 3 d.) ginčiuose. Teismo aktyvumas, nustatant alternatyvų teisių gynimo būdą, vėlgi pagrindžiamas viešojo intereso užtikrinimu, silpnesnės šalies apsauga, teismo pareiga vadovautis prioritetinės vaikų teisių ir interesų apsaugos ir gynimo principu (CK 3.3 str. 1 d., Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 3 str.).

Akivaizdžiausiai teismų praktikoje ši teismo teisė pasireiškia teismui sprendžiant klausimus dėl nepilnamečių vaikų išlaikymo formos: „Teismas savo iniciatyva gali parinkti tokią išlaikymo formą, kokia labiausiai atitinka vaiko interesus“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. gruodžio 19 d. nutartis civilinėje byloje). Taigi, jei ieškovas prašo vienkartinės išmokos, teismas gali paskirti periodines išmokas. Jei ieškovas prašė priteisti išlaikymą turtu, teismas gali paskirti išlaikymą pinigais, atsižvelgdamas į vaiko poreikius, amžių, sveikatos būklę, tėvų turtinę padėtį ir pan. Svarbiausia, kad tokia forma, anot teismo,

labiausiai atitiktų vaiko interesus. Analizuojant teismo įgaliojimus sistemiškai, ne tik civilinio proceso įstatymo rėmuose, galima įžvelgti, kad CK 3.183 str. 2 d. įtvirtina teismo teisę, kad teismas, nagrinėjantis ieškinius dėl tėvų valdžios apribojimo bei perduotus ieškinine tvarka pareiškimus dėl vaiko atskyrimo nuo tėvų, nėra saistomas pareikštų reikalavimų ir gali priimti sprendimą, atsižvelgdamas į susidariusią padėtį ir vaiko interesus. Atsižvelgiant į konkrečias bylos aplinkybes, gali būti steigiama nuolatinė vaiko globa, t. y. skiriamas konkretus asmuo vaiko globėju ar pavedama įsteigti laikinąją globą, kas reiškia, kad vaikas perduodamas vaiko teisių institucijai ir ši jį laikinai įkurdina, kol vaikas gaus nuolatinę globą. Taigi, šiuo atveju teismas gali nukrypti nuo šalių prašomo asmens teisių gynimo būdo ir taikyti alternatyvų, jeigu tai geriau užtikrina asmens, šiuo atveju vaiko, kurio teisės ginamos, interesus (Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, 2012, p. 12).

Kita kategorija – darbo bylų nagrinėjimo ypatumai. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje išaiškinta, jog „dėl šio darbuotojų teisių gynimo būdo, kaip tiesiogiai susijusio su pareikšto ieškinio dalyku ir pagrindu, teismas turi spręsti savo iniciatyva, net ir darbuotojui nepareiškus tokio reikalavimo.“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. lapkričio 25 d. nutartis civilinėje byloje). Teismai aiškina, kad DK 218 str. 2 d. ir 4 d. įtvirtinti alternatyvūs teisių gynimo būdai, pirmiausia, skirti darbuotojų interesams ginti. Įstatymų leidėjo nustatyta dispozicijos formuluotė „bus sudarytos nepalankios sąlygos dirbti“ yra išdėstyta prielaidos forma. DK 218 str. 4 d. įtvirtintos priežasties, darbuotojui gali būti sudarytos nepalankios sąlygos dirbti, egzistavimas turėtų būti nustatomas atsižvelgiant į konkrečios bylos faktines aplinkybes, nesuabsoliutinant nei vienos ginčo šalies interesų. Kiekvienu konkrečiu atveju parinkti priimtinausią teisių gynimo būdą yra būtent teismo diskrecijos teisė. Todėl teismas, jei nustato, kad pareikštą reikalavimą – atleidimą iš darbo – pripažinti neteisėtu ir gražinti darbuotoją į darbą, tenkinti visa apimtimi nėra pagrindo, gali savo iniciatyva, kai yra pagrindas, taikyti alternatyvų darbuotojo darbo santykių gynimo būdą, kadangi jis nėra saistomas darbuotojo nurodyto ieškinio dalyko (CPK 418 str.). Svarbu pabrėžti, kad teismas, taikydamas alternatyvų pažeistų darbuotojo darbo teisių gynimo būdą, taiko įstatymo įtvirtintą teisių gynimo būdą (Konstitucijos 109 str. 3 d.). Todėl nėra pagrindo pripažinti, jog įstatymo nustatyto pažeistų teisių gynimo būdo parinkimas gali pažeisti asmens darbo teises (Utenos apylinkės teismo 2018 m. liepos 25 d. nutartis civilinėje byloje). Būtent šioje apimtyje darbo teisiniuose santykiuose, teismų praktikoje, dažniausiai ir kyla ginčai.

Kitas svarbus momentas, analizuojant teismų praktiką darbo teisiniuose santykiuose – ne visuomet tinkamai suprantama ginčui taikytina teisė. Galima išskirti tris

pagrindines praktikoje daromas klaidas. *Pirma*, neretai painiojami ginčai kylantys iš darbo teisinių santykių ir ginčai dėl žalos, atsiradusios darbo santykių metu, atlyginimo. CPK 410 str. 2 d. įtvirtinta, kad XX skyriuje nustatyta tvarka nagrinėjami visi ginčai, kylantys iš darbo teisinių santykių, išskyrus ginčus dėl žalos atlyginimo ir kitus CPK numatytus ginčų atvejus. Kasacinis teismas yra išaiškinęs, kad ginčai kylantys dėl žalos, atsiradusios darbo santykių metu, taip pat laikytini darbo ginčais. Tačiau įstatymo leidėjo imperatyviu nurodymu jie turi būti nagrinėjami įprastine ieškinio teiseną, neatsižvelgiant į CPK XX skyriuje įtvirtintus darbo bylų nagrinėjimo ypatumus (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. liepos 19 d. nutartis civilinėje byloje). Taigi, toks teismo išaiškinimas suponuoja mintį, kad teismas tokios kategorijos bylose (žalos, atsiradusios darbo santykių metu, atlyginimo), neturi teisės savo iniciatyva, kai yra pagrindas, taikyti alternatyvų darbuotojo teisių ar interesų gynimo būdą, kadangi jie yra nagrinėjami įprastine ginčo teiseną, kuriai esant išimtyms teismui veikti *ex officio* šioje srityje nėra taikomos. *Antras* klaidingas įsitikinimas – kad teismas, esant pagrindui, turi teisę taikyti tik darbuotojo alternatyvius teisių gynimo būdus, o darbdavys pats privalo suformuluoti savo ieškinio reikalavimus bei atsikirtimų į darbuotojo ieškinį pagrindą, kadangi CPK 418 str. nuostata tiesiogiai nukreipta tik į darbuotojo interesų apsaugą, nes aiškina šia normą atsižvelgiant į CPK XX skyriaus nuostatų tikslą – socialiniu bei ekonominiu požiūriu labiau pažeidžiamos darbo santykių šalies, tai yra – darbuotojo teisių apsaugą. Vėlgį, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas išaiškino, kad teismo pareiga nėra ginti darbuotojo interesus. Teismo pareiga yra vykdyti teisingumą vadovaujantis asmenų lygybės įstatymui ir teismui principu, nepaisant jų lyties, rasės, kalbos, kilmės, tautybės, socialinės padėties, pažiūrų, užsiėmimo pobūdžio ir rūšies bei kitų aplinkybių. Todėl aktyvus teismo vaidmuo darbo santykių bylose reikalingas šalių interesų pusiausvyrai užtikrinti, o ne vien tik absoliučiai visais atvejais ginti darbuotojo interesus (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. balandžio 1 d. nutartis civilinėje byloje). *Trečia* daroma klaida – ieškovo įsitikinimas, kad teismas teisę taikyti alternatyvius teisių gynimo būdus turi tik pirmosios instancijos teisme. Taigi, teisėjų kolegija šiuo klausimu pasisakė taip: „teismas <...> tinkamai taikė CPK 418 straipsnio nuostatas ir neperžengė bylos nagrinėjimo ribų (CPK 320 straipsnio 2 dalis). CPK 414 straipsnyje įtvirtintas teismo vaidmuo darbo bylose, be kita ko, peržengti apeliacinio skundo ribas, yra taikomas visų instancijų teismams.“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. balandžio 1 d. nutartis civilinėje byloje).

Taigi, apibendrinus teismo teisę savo iniciatyva taikyti alternatyvų gynybos būdą, galima išskirti, jog teismas aktyviausias šiuo klausimu šeimoms teisiniuose santykiuose dėl poreikio apsaugoti nepilnamečių vaikų interesus, taip pat aktyvus ir darbo bylose – dėl

atleidimo iš darbo. Tačiau ieškovai, tinkamai nesuvokdami teisės normų, interpretuoja jas savaip, iš ko kyla papildomi ginčai. Atlikus teismo įgalinimų savo iniciatyva taikyti alternatyvų asmens teisių gynimo būdą ir teismo teisės *ex officio* pakeisti ieškinio dalyką analizę, galima teigti, kad neretai šie dalykai sutampa, tačiau neturėtų būti vertinami kaip vienas ir tas pats.

Taip pat pažymėtina, kad teismų praktika yra netolygi ir prieštaringa aiškinant ieškinio reikalavimų padidinimo bei sumažinimo ir ieškinio dalyko santykį. Vienose bylose kasacinis teismas prilygina ieškinio dalyko keitimą reikalavimų padidinimui: „negali keisti nei ieškinio dalyko (pvz., negali priteisti šaliai to, ko ji neprašo, arba priteisti daugiau, nei šalis prašo)“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. liepos 19 d. nutartis civilinėje byloje; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. lapkričio 8 d. nutartis civilinėje byloje), iš ko darytina prezumpcija, kad, teismo nuomone, ieškinio dalyko keitimas ir teisė „priteisti daugiau“ yra vienas ir tas pats. Tačiau atkreiptinas dėmesys, jog kitose nutartyse Lietuvos Aukščiausiais Teismas, priešingai nei pastarosiose bylose aiškina, jog: „ieškinio reikalavimų padidinimas ar sumažinimas ir (ar) naujų arba papildomų įrodymų, patikslinančių reikalavimo apimtį, pateikimas yra ne tas pats, kas ieškinio dalyko pakeitimas, nes tai skirtingos ir savarankiškos procesinės teisės, sukeliančios skirtingus teisinius padarinius. Keičiant ieškinio dalyką, šis ieškinio elementas pakinta, o sumažinant ar padidinant ieškinio reikalavimus, tik sumažėja ar padidėja ieškinio dalyko apimtis, bet ieškinio dalykas nesikeičia, nes išlieka tas pats materialusis teisinis reikalavimas.“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. spalio 27 d. nutartis civilinėje). Autorė šiuo aspektu pritaria pozicijai, kad šios dvi skirtingos procesinės teisės neturėtų būti sulyginamos, nes tai yra skirtingi dalykai, kurie, kaip buvo minėta, palieka skirtingus teisinius padarinius. Todėl ieškinio dalyko didinimą ar mažinimą tikslingiau būtų priskirti prie savarankiškos procesinės teismo teisės ar teismo teisės *ex officio* viršyti pareikštus reikalavimus.

3.2. Teismo įgalinimai *ex officio* viršyti pareikštus reikalavimus

Analizuojant kitą teismo veiklą savo iniciatyva – pareiktų reikalavimų viršijimą – pirmiausia vertėtų pabrėžti, kuo ji skiriasi nuo teismo veiklos *ex officio* keisti ieškinio elementus (dalyką bei pagrindą). Jau minėtas kasacinio teismo išaiškinimas papildoma įstatymų leidėjo pateiktą reikalavimų viršijimo sampratą, kuri reiškia, kad teismas gali patenkinti daugiau reikalavimų, nei jų pareiškė ieškovas, taip pat priimti sprendimą dėl reikalavimų, kurie nebuvo pareikšti, tačiau tiesiogiai susiję su ieškinio dalyku bei pagrindu (CPK 417 str.). Taigi, teismo teisė viršyti pareikštus reikalavimus nesuteikia teismui

galimybės iš esmės pakeisti ieškinio elementų, o yra tiesiogiai susijusi su jais. Kasacinio teismo praktikoje pasisakoma, kad naujais reikalavimais nėra laikomi reikalavimai, neatsiejamai susiję su jau pareikštu ieškiniu (pavyzdžiui, priteisti delspinigius, vaisius, palūkanas ir kiti atvejai) (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. balandžio 1 d. nutartis civilinėje byloje). Pavyzdžiui, jei ieškovas prašo priteisti 5 000 Eur nuostolių, tačiau teismas priteisia prievolę vykdyti natūra – tokiu atveju bus ieškinio dalyko ir teisių gynybos būdo keitimas. Tačiau, jei teismas priteisia ne 5 000 Eur (kiek prašo ieškovas), o 6 000 Eur – bus ieškinio reikalavimų viršijimas, nes teismas patenkina daugiau reikalavimų nei buvo prašyta, bet jie tiesiogiai susiję su ieškinio dalyku bei pagrindu.

Bylose su didesne viešojo intereso apsauga spartesnis bylos išnagrinėjimas dažniausiai yra ne pagrindinis procesinis ypatumas ar siekis, o aktyvaus teismo, besinaudojančio platesnėmis nei įprasta procesinėmis teisėmis, veiklos rezultatas. Nors greitas procesas dažnai taip pat yra skatinamas, kartais netgi nustatomi bylos išnagrinėjimo terminai, tačiau neabejotinai svarbiau visapusiškai išaiškinti bylos aplinkybes (Driukas, Valančius, 2009, p. 400). Tuo tarpu teismas, civiliniame procesiniame teisiniame santykiyje atstovaujantis valstybinei valdžiai ir besirūpinantis visuomenės intereso užtikrinimu, turi įgalinimus priimti sprendimą *ultra petita*, tai reiškia, viršyti pareikštus reikalavimus (taip pat ir taikyti alternatyvų teisių gynimo būdą) (Jonaitis, 2003, p. 125). Įstatymų leidėjas tokią teisę teismui suteikia vėlgi trijų kategorijų bylose: darbo (CPK 414 str. 3 d. ir 417 str.), viešųjų pirkimų (CPK 423 – 8 str. 2 d.) ir šeimos (CPK 376 str. 3 d.).

Sustiprėjęs viešasis interesas, kuris egzistuoja šeimos teisinių santykių reguliavimo srityje, be abejonės, negali likti nuošalyje ir nagrinėjant iš šių teisinių santykių kylančius ginčus bei pasireiškia padidėjusiu visos visuomenės suinteresuotumu šeimos bylų baigtimi (Jonaitis, 2003, p. 124). Tai lemia nagrinėjimo ypatumus – toks aktyvus teismo vaidmuo pasireiškia bylose dėl bendravimo su vaikais ir dalyvavimo juos auklėjant tvarkos nustatymo. Tokio pobūdžio šeimos bylose teismas, įvertinęs faktines bylos aplinkybes ir siekdamas apginti nepilnamečio vaiko interesus, turi teisę išeiti už ieškinio reikalavimo ar apeliacinio skundo ribų, taip pat priimti, teismo nuomone, geriausiai vaiko, taigi ir viešąjį, interesą atitinkantį sprendimą. Teismas gali nukrypti nuo pareikštų reikalavimų, jei teismo nustatytas vaiko bendravimo su tėvu periodiškumas ir konkreti bendravimo tvarka pripažintina tuo momentu geriausiai atitinkančia vaiko interesus, protinga, sąžininga ir teisinga vaikų tėvų atžvilgiu (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. spalio 12 d. nutartis civilinėje byloje). Spręsdamas ginčą, kilusį iš šeimos teisinių santykių, jis nėra saistomas šalių procesiniuose dokumentuose formaliai išdėstytais prašymais dėl konkrečios bendravimo su vaiku tvarkos (Vilniaus apygardos teismo 2019 m. spalio 1 d. nutartis

civilinėje byloje). Pabrėžtina, kad tokią teisę turi ne tik pirmosios instancijos teismas, bet ir apeliacinės bei kasacinės instancijos teismai.

Kitas pavyzdys – šalies reikalavimų viršijimas sprendžiant ginčus tarp skyrium gyvenančių tėvų dėl nepilnamečio vaiko gyvenamosios vietos nustatymo. Teismas turi išspręsti šį klausimą, kadangi vaikas privalo turėti nuolatinę gyvenamąją vietą, o jos nenustačius su vienu iš tėvų, vaiko interesai gali būti pažeisti. Todėl, esant tokiai situacijai, vienam iš tėvų pareiškus ieškinį dėl vaiko nuolatinės gyvenamosios vietos nustatymo su juo, o kitam tėvui to nepadarius – teismas turi teisę, nepriklausomai nuo to ar kitas tėvas nėra pareiškęs reikalavimo, nustatyti vaiko nuolatinę gyvenamąją vietą su tėvu, kuris nepareiškė tokio reikalavimo, jei taip, atsižvelgus į vaiko poreikius, interesus, jo norus, būtų tiksliau (CK 3.169 str. 2 d.) (Volungevičienė, 2007, p. 32).

Taip pat teismui suteikiama teisė *ex officio* nukrypti nuo šalių pareikštų reikalavimų sprendžiant nepilnamečių vaikų ar sutuoktinio išlaikymo dydžio nustatymo klausimus. Taigi, teismas, nagrinėdamas šiuos klausimus atsižvelgia, kokie yra nepilnamečio vaiko poreikiai, taip pat – kokia yra atsakovo turtinė padėtis, pajamos, pajamų pastovumas ir pan. ir savo iniciatyva parenka išlaikymo būdą bei sumą. Teismas gali parinkti išlaikymo dydį konkrečioje byloje, prioritetiškai atsižvelgdamas į vaiko interesus bei poreikius. Individualūs vaiko poreikiai, jo, kaip asmenybės vystymasis, sąlygoja ir reikalingą realų išlaikymo dydį. Siekiant, kad vaikas taptų pilnaverte asmenybe, išlaikymo forma ir dydis negali būti ribojami vien vaiko minimalių poreikių tenkinimu. Visais atvejais svarbu užtikrinti, kad vaikas turėtų materialines sąlygas fiziškai ir socialiai vystytis, realizuoti ir tobulinti savo įgimus ir įgytus sugebėjimus (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. balandžio 26 d. nutartis civilinėje byloje; Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, 2012, p. 12).

Tačiau, kasacinio teismo Civilinių bylų skyriaus plenarinė sesija yra išaiškinusi, kad CPK 376 str. įtvirtinta teismo pareiga savaime nereiškia teismo pareigos būti aktyviam visose šeimos bylose ar visų byloje pareikštų reikalavimų apimtimi. Ši teismo pareiga turi būti tarpusavyje derinama su asmenų procesinio lygiateisiškumo, dispozityvumo ir rungimosi principais (CPK 6, 12, 13 str.). Dėl to kiekvienoje byloje teismas turi teisę įvertinti faktines aplinkybes, sudarančias teisinį pagrindą teismui aktyviai veikti, tam, kad ši išimtinė taisyklė būtų taikoma tik konkrečioje byloje ar tokioje byloje pareikštų reikalavimų daliai ir netaptų privaloma visiems reikalavimams šeimos bylose (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gegužės 20 d. nutarimas civilinėje byloje). Taigi, proceso teisės normomis teismas šeimos bylose įgalinamas veikti tiek aktyviai, kad būtų maksimaliai apsaugoti nepilnamečių vaikų interesai, o ginčų, nesusijusių su vaikų teisėmis

ir interesais atvejais, būtinybė veikti aktyviai turi būti konstatuojama ir pagrindžiama. Kai abu sutuoktiniai santuokos nutraukimo ir padarinių procese dalyvauja lygiomis teisėmis, vadovaujamosi rungimosi ir dispozityvumo principais, o byloje nenustatyta šių principų išimtis pateisinančių aplinkybių, kurios teismui sudarytų pagrindą veikti vieno iš sutuoktinių interesais, tokiu atveju teismui procese nėra teisinio pagrindo remtis CPK 376 str. suteikiamomis teisėmis (Kauno apygardos teismo 2017 m. rugpjūčio 30 d. nutartis civilinėje byloje).

Iš esmės daugelis dalykų, išdėstytų apie šeimos bylų nagrinėjimo procesą, tinka ir darbo byloms. Darbas, ko gero, yra svarbiausia kategorija, kvalifikuojanti žmogų kaip socialinę būtybę. Dėl to socialinis aspektas – viešojo intereso užtikrinimas – neatskiriamas darbo bylų požymis. Taip pat specifiška šiuo atveju yra ir civilinio procesinio teisinio santykio subjektinė sudėtis. Užtikrinti procesinę šalių lygybę darbo byloje yra kur kas sudėtingiau nei kitų kategorijų bylose vien dėl tos priežasties, kad nors formaliai ieškovo ir atsakovo procesinės teisės yra lygios, tačiau darbdavys, paprastai pasižymintis organizaciniu, materialiniu pranašumu, turi daug realesnes galimybes tinkamai įgyvendinti procesines teises. Tuo tarpu darbuotojas, būdamas socialiai silpnesne šalimi, tokių galimybių dažniausiai neturi (Jonaitis, 2003, p. 125). Dėl šios priežasties įstatymų leidėjas įtvirtina teismo teisę būti aktyvesniu nei įprastai ir suteikia jam įgalinimus viršyti pareikštus reikalavimus (CPK 414 str. 3 d., 417 str.).

Pastebima tendencija, jog dažniausiai teismai viršija pareikštus reikalavimus esant darbdavio netinkamam atsiskaitymui su darbuotoju (darbo užmokestis, viršvalandžiai, neteisėtas atleidimas iš darbo nesumokėjus priklausančio atlyginimo ir pan.). Dėl šios priežasties, teismas peržengia reikalavimų ribas priteisdamas didesnę pinigų sumą, taip apgindamas darbuotojo, kaip silpnesnės ginčo šalies, teises ir teisėtus interesus. Atkreiptinas dėmesys, kad CPK 417 str. numatyta galimybė darbo bylose viršyti pareikštus reikalavimus taikoma tik tokiu atveju, kai reikalavimus reiškia darbuotojas. Kitaip tariant, jei teismas laikosi pozicijos, kad darbuotojo teisės nebus pakankamai apgintos vien tik patenkinus pareikštus reikalavimus, teismas gali priimti darbuotojui labiau palankų sprendimą, jei jis prašo (Kauno apygardos teismo 2020 m. gruodžio 15 d. nutartis civilinėje byloje).

Šiame kontekste pažymima, jog ir viešųjų pirkimų bylos įstatymu priskirtos nedispozityviųjų bylų kategorijai, kas reiškia, kad jose teismas negali apsiriboti pasyvaus arbitro vaidmeniu, o yra įpareigotas ir įgalintas, gindamas viešąjį interesą, veikti aktyviai. Teismas, savo iniciatyva, atsižvelgdamas ne tik į ieškinio pagrindą sudarančias, bet ir bylos nagrinėjimo metu (teismo posėdyje) paaiškėjusias aplinkybes, turi teisę viršyti pareikštus

reikalavimus (CPK 423 – 8 str. 2 d.). Teismo diskrecija reiškia ne tik teisę aktyviai veikti, bet ir atitinkamą pareigą šią teisę įgyvendinti, kai to reikia teisingam bylos išnagrinėjimui. Vien aplinkybė, kad šalis neįgyvendino savo procesinės teisės ar netinkamai ją įgyvendino, savaime nėra pakankama spręsti dėl teismo sprendimo, kuriame dėl šių reikalavimų nepasisakyta, teisėtumo (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. balandžio 9 d. nutartis civilinėje byloje). Kita vertus, aktyvus teismo vaidmuo viešųjų pirkimų ginčiuose negali būti suprantamas taip, kad jis kiekvieną kartą, nagrinėdamas bylą, privalėtų nuodugniai išnagrinėti kiekvieną ieškovo nemotyvuotą abejonę, deklaratyvius argumentus, nes tai suponuotų piktnaudžiavimo procesinėmis teisėmis, ginčo nepagrįsto užtrukimo ir ikiteisminės ginčo stadijos reikšmės devalvacijos grėsmę (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. birželio 9 d. nutartis civilinėje byloje).

Taigi, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo išaiškinta, kad viešųjų pirkimų ginčus nagrinėjančio teismo teisė išeiti už ieškinio ribų nėra absoliuti, negali būti sutapatinta kaip jo pareiga taip veikti, ypač tada, kai galimas viešojo intereso pažeidimas šiuose santykiuose nėra akivaizdus (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. liepos 5 d. nutartis civilinėje byloje). Dėl to, jeigu perkančiosios organizacijos veiksmų galimas neteisėtumas nėra akivaizdus, tai yra nenumatytinas be papildomo tam tikrų faktinių aplinkybių vertinimo, procese nepateikta bent kokių nors objektyvių abejonų dėl to, teismo pozicija savo iniciatyva neperžengti ginčo ribų nekvalifikuotina kaip teismo aktyvaus vaidmens pažeidimas (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. balandžio 9 d. nutartis civilinėje byloje).

Atlikus teismo teisės savo iniciatyva peržengti pareikštų reikalavimų ribas analizę, pastebima, kad praktikoje dažniausiai teismai viršija reikalavimus šeimos bylose, siekiant apsaugoti nepilnamečio vaiko teisėtus interesus, atsižvelgdamas į jo poreikius bei kas tuo metu, anot teismo, būtent jam tinkamiausia (bendravimo tvarka, nuolatinė gyvenamoji vieta, išlaikymo priteisimas). Darbo ginčiuose teismas šiais įgalinimais naudojasi esant darbdavio netinkamam atsiskaitymui su darbuotoju. Viešųjų pirkimų bylose teismai, nagrinėdami bylas, dažniausiai pabrėžia, jog teismo aktyvumas nėra absoliutus ir teismas neturi pareigos kaskart ištirti kiekvieną ieškovo abejonę.

Ištyrus teismų praktiką, galima teigti, kad teismai tiek ieškinio elementų keitimą iš esmės, tiek pareikštų reikalavimų viršijimą priskiria prie ieškinio ribų peržengimo: „negali keisti ieškinio ribų t. y. negali keisti nei ieškinio dalyko <...>, nei ieškinio pagrindo“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. liepos 19 d. nutartis civilinėje byloje), kas reiškia, kad šioje dalyje iki šiol analizuojama teismo veikla yra ne kas kita, kaip ieškinio ribų peržengimas. Ieškinio ribas, kaip jau buvo minėta, apibrėžia ieškinio dalykas bei pagrindas,

o pagal civiliniame procese galiojantį dispozityvumo principą – ieškinio pagrindo ir dalyko nustatymas yra ieškovo, o ne teismo pareiga (CPK 135 str. 1 d.). Teismas nagrinėja bylą neperžengdamas ginčo šalių nustatytų ribų, išskyrus įstatyme įtvirtintus atvejus (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. vasario 7 d. nutartis civilinėje byloje). Todėl, būtų tikslinga pažymėti, kad „kadangi ginčą iš esmės nagrinėja tik pirmosios instancijos teismas, tai ieškinio dalyko arba ieškinio pagrindo pakeitimas galimas tik pirmosios instancijos teisme.“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gegužės 26 d. nutartis civilinėje byloje). Tačiau bylos nagrinėjimo ribų peržengimas yra platesnė sąvoka, kuri vartojama visose proceso instancijose (apeliacijoje, kasacijoje). Taigi, ištyrus pirmosios instancijos teismo galimybes peržengti pareiktų reikalavimų ribas, būtų tikslinga apžvelgti tokius teismo įgalinimus ir kitose instancijose. Todėl kitas skyrius skirtas apžvelgti teismo veiklą *ex officio* peržengti apeliacinio bei kasacinio skundo ribas.

3.3. Teismo įgalinimai *ex officio* peržengti apeliacinio ir kasacinio skundo ribas

Teismo įgalinimus *ex officio* peržengti apeliacinio ar kasacinio skundo ribas priskirti vien tik materialiajam teismo aktyvumo aspektui būtų netikslu. Visų pirma, reikia paanalizuoti pačią skundų nagrinėjimo procedūrą. Pati procedūra, kurią naudoja teismas, t. y. pats *ex officio* nutaria peržengti skundo ribas ir informuoja šalis apie tokį ketinimą bei išklauso jų, nutaria priimti naujus įrodymus, aiškintis aplinkybes, kurios nebuvo aiškinamos pirmosios instancijos teisme – tai procesinis aspektas. Teismas imasi procesinės iniciatyvos, o šalys rungtiasi dėl tų aspektų, kurie nebuvo aptarti pirmosios (ar apeliacinės) instancijos teisme. Tačiau, kai teismas peržengia skundo ribas ir, pavyzdžiui, priteisia daugiau nei šalis prašė – laikytina materialiuoju aspektu. Taigi, šiuo atveju tai yra mišrus teismo aktyvumo aspektas. Jis yra ir procesinis, nes teismas turi laikytis procedūros, ir kartu materialusis, kadangi teismas gali kartu, kai įstatymo nustatyta tvarka yra peržengiamos skundo ribos, paveikti materialiąsias teises ir pareigas: priteisti daugiau nei prašė ir pan.

CPK 320 str. 2 d. apibrėžia bylos nagrinėjimo ribas apeliacinės instancijos teisme bei įtvirtina, kad teismas nagrinėja bylą neperžengdamas apeliaciniame skunde numatytų ribų. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje pripažįstama, kad išėjimas už apeliacinio skundo ribų yra tie atvejai, kai teismas pakeičia ar panaikina žemesnės instancijos teismo sprendimą dėl teisiškai reikšmingų faktinių pagrindų. Jais apeliaciniame skunde nesiremiam ir įstatymas nesuteikia galimybės išeiti už apeliacinio skundo ribų tuo klausimu (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. liepos 16 d. nutartis civilinėje byloje;

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gegužės 12 d. nutartis civilinėje byloje). Apeliacinis procesas yra pakartotinis bylos nagrinėjimas apeliacinio skundo apibrėžtose ribose, o CPK įtvirtintas ribotas apeliacijos modelis, kadangi apeliacinis procesas nėra pirmosios instancijos teismo proceso pakartojimas. Procesas suprantamas kaip pirmosios instancijos teismo sprendimo teisėtumo ir pagrįstumo tikrinimas (Vilniaus apygardos 2019 m. balandžio 19 d. nutartis civilinėje byloje; Lietuvos apeliacinio teismo 2004 m. sausio 26 d. nutartis civilinėje). Teismas nurodytas ribas gali peržengti, kai tam yra konstitucinis pagrindas, tada, kai neperžengus jų, būtų pažeista kuri nors Konstitucijoje įtvirtinta vertybė ir dėl to priimtas sprendimas būtų neteisingas. Visais atvejais teismas privalo tai motyvuoti (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas). Todėl, net jei teismas ir peržengs skundo ribas, jis negali peržengti reikalavimo ribų, kurie nebuvo pareikšti pirmojoje instancijoje, o gali peržengti tik apeliacinio skundo ribas. Pabrėžtina, kad proceso įstatymai įpareigoja apeliacinės instancijos teismą įvertinti visas pirmosios instancijos teismo sprendimo teisėtumui bei pagrįstumui reikšmingas aplinkybes, buvusias nagrinėjimo dalyku pirmosios instancijos teismui tiriant ir vertinant ieškinio pagrindą sudarančių faktinių aplinkybių visumą, be teisėto pagrindo neperžengiant apeliacinio skundo ribų (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. liepos 16 d. nutartis civilinėje byloje; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. gegužės 16 d. nutartis civilinėje byloje). Kasacijoje šie principai veikia panašiai. CPK 353 str. 1 d. įtvirtina bendrąją taisyklę, kad kasacinis teismas nagrinėja kasacinį skundą neperžengdamas jo ribų, patikrina apskūstus sprendimus, nutartis teisės taikymo aspektu. Taigi, jis yra saistomas pirmosios ir apeliacinės instancijų teismų nustatytų aplinkybių.

Svarbu paminėti Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimą, kuriuo jis išaiškino, kad CPK 320 str. 2 d. prieštarauja Konstitucijos 109 str., konstitucinės teisinės valstybės, teisingumo principams. 2002 m. vasario 28 d. CPK redakcijoje, CPK 320 str. „Bylos nagrinėjimo ribos“ nustatytas teisinis reguliavimas (apeliaciniame skunde ribas galima peržengti tada, kai to reikalauja viešasis interesas apeliacine tvarka, nagrinėjant CPK IV dalies XIX ir XX skyriuose ir V dalyje numatytų kategorijų bylas) įtvirtino civilinio proceso teisės principą *tantum devolutum quantum appellatum*. Jis reiškia *inter alia* tai, jog apeliacinės instancijos teismas turi tikrinti ir vertinti tik pirmosios instancijos apskūstos teismo sprendimo dalies teisėtumą ir pagrįstumą ir neturi teisės tikrinti, ar teisėtos ir pagrįstos yra tos sprendimo dalys, kurios apelianto nebuvo apskūstos. Taip pat apeliacinės instancijos teismas neturi teisės savo iniciatyva išplėsti apeliacinio skundo ribų ir imtis analizuoti tokių argumentų, kurie skunde nėra nurodyti. Tačiau vadovaujantis minėtu principu, apeliaciniam teismui negali būti visiškai draudžiama remtis tais

argumentais, kurie nenurodyti apeliaciniame skunde, jei juos pateikia kiti proceso dalyviai. Be to, pripažįstama ir tai, kad šis principas nėra absoliutus tuo aspektu, kad apeliacinės instancijos teismas tam tikrais atvejais ne tik gali, bet ir privalo peržengti apeliacinio skundo ribas. Tokios šio principo ribos – minėtos bendrosios taisyklės išimtys (įtvirtintos daugelio valstybių CPK) paprastai būna susijusios su būtinumu apsaugoti pamatines vertybes – viešąjį interesą, silpnesnės ginčo šalies teises ir teisėtus interesus. Tokias vertybes dažiausiai gina bei saugo ir demokratinių valstybių konstitucijos. Taigi, principas *tantum devolutum quantum appellatum* savaime nereiškia, jog apeliacinės instancijos teismas privalo būti apeliacinio skundo ribų varžomas taip, kad jo priimamas sprendimas būtų iš esmės neteisingas ir tai pažeistų pagrindines konstitucines vertybes (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas).

Bendroji taisyklė, kad apeliacinės instancijos teismas negali peržengti apeliaciniame skunde nustatytų ribų, negali būti vertinama kaip nepagrįsta ar neteisinga, nes ji užtikrina ir civilinio proceso spartą, taip pat ir tai, kad nebus teismo intervencijos į tas gyvenimo sritis, kuriose tarp privačių asmenų nėra ginčo ar toks ginčas jau buvo išspręstas pirmosios instancijos teisme, bet nebuvo apskūstas. Nėra jokių argumentų, jog ši bendroji taisyklė koku nors aspektu galėtų prieštarauti kuriai nors Konstitucijos nuostatai. Kaip tik priešingai – ši taisyklė padeda užtikrinti individo, privataus asmens, autonomiją teismui vykdant teisingumą. Be to, taip nebus paneigti asmens teisėti interesai bei lūkesčiai. Kartu pabrėžtina, kad viešojo intereso laikytinas ne bet koks interesas, o tik toks, kuris atspindi visos visuomenės interesus, kuriuos saugo bei gina Konstitucija. Ypatingai svarbu, jog pagal Konstituciją negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kad viešojo intereso negalėtų apginti teismas. Todėl pažymėtina, kad įstatymų leidėjas negali nustatyti kokio nors baigtinio bylų, kuriuose teismui leidžiama apginti (*inter alia* peržengti apeliacinio skundo ribas), sąrašo ar bylų, kuriuose teismui neleidžiama apginti viešojo intereso (*inter alia* peržengiant apeliacinio skundo ribas), sąrašo. Taip pat negalima interpretuoti, kad teismo teisė peržengti apeliacinio skundo ribas yra grynai diskrecinė jo teisė, kadangi teismas peržengti jas gali tik tada, kai tam yra konstitucinis pagrindas ir nesiėmus šių veiksmų būtų priimamas neteisingas sprendimas (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas). Todėl, įstatymų leidėjas (nuo 2011 m. spalio 1 d.) pakeitė šį reglamentavimą ir išplėtė nuostatą: „išskyrus atvejus, kai to reikalauja viešasis interesas ir neperžengus skundo ribų būtų pažeistos asmens, visuomenės ar valstybės teisės ir teisėti interesai“ (CPK 320 str. 2 d.), taip įgalindamas teismą *ex officio*, kai to reikalauja viešasis interesas, peržengti apeliacinio skundo ribas ne tik įstatymo konkrečiai apibrėžtais atvejais, o palikdamas spręsti bylą nagrinėjančio teismo prerogatyvai. Pabrėžtina, kad CPK

353 str. 2 d. įtvirtinta, kad kasacinis teismas taip pat turi įgalinimus peržengti kasacinio skundo ribas, jei to reikalauja viešasis interesas.

Atkreiptinas dėmesys, kad ne visi autoriai sutinka su tokiu apeliacinio teismo ribų išplėtimu. Profesorius V. Nekrošius kritikuoja Konstitucinio Teismo pateiktą poziciją dėl apeliacinio skundo ribų išplėtimo, nepateikiant tikslaus bylų sąrašo, kuriuose teismui suteikiama teisė ginti viešąjį interesą. Mokslininkas teigia, kad viešojo intereso sąvoka yra tokia plati ir neapibrėžta, kad ja vadovaujantis teismas galėtų beveik kiekvienoje byloje įžvelgti egzistuojantį viešąjį interesą, norėdamas pagrįsti savavališką kišimąsi į privatinis teisinius santykius (Nekrošius, 2012, p. 1105). Taip pat ir teisės mokslų daktarė, teisėja E. Tamošiūnienė viename savo pranešimų, konferencijoje „Viešasis interesas ir jo gynimas“, pasisakė: „Pritariu pranešėjui V. Nekrošiui, kad teismas vis dėlto nėra viešojo intereso gynėjas. Teismo funkcijos procese – viešojo intereso pažeidimo konstatavimas“ (Stauskienė, 2011, p. 35). Tačiau analizuojant teismų praktiką po to, kai įsigaliojo ši nuostata, suteikianti teismui teisę *ex officio* peržengti apeliacinio skundo ribas, darytina išvada, kad teismai dažnai neveikia taip aktyviai kaip galėtų. Todėl grėsmė, jog teismui suteikiama teisė savavališkai kištis į šalių privačius santykius, pateisinant tai viešojo intereso gynyba – neturėtų pernelyg baiminti. Magistro darbo autorė sutinka su mokslininkų pateikta pozicija, kad teismui suteikiama per daug įgalinimų viešojo intereso srityje. Anot autorės, teismas turėtų išlikti neutralus ir būtų tikslingiausia, kad tokios veiklos imtųsi atskira institucija. Tačiau dabartinis teisinis reguliavimas šią funkciją priskiria teismui.

Taip pat negalima paneigti, kad praktikoje pasitaiko atvejų, kai teismai netinkamai disponuoja šiais įgalinimais. Pavyzdžiui, vienoje byloje apeliacinės instancijos teismas, panaikindamas pirmosios instancijos teismo nutartį pagrindais, kurių nebuvo nurodyta pareiškėjo atskirajame skunde, tokio procesinio sprendimo negrindė viešuoju interesu. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nagrinėdamas bylą pasisakė, kad šiuo atveju sprendžiami išimtinai turtiniai klausimai, kurie yra susiję su turto padalijimu tarp sutuoktinių, o sutuoktiniai turto padalijimo metu nepilnamečių vaikų neturėjo. Todėl teismas be pagrindo peržengė apeliacinio skundo ribas (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. balandžio 14 d. nutartis civilinėje byloje).

Kitas labai svarbus aspektas – teismo pareiga pranešti bylos dalyviams apie ketinimą peržengti apeliacinio skundo ribas. Kasacinis teismas yra pažymėjęs, kad tais atvejais, kai teismas *ex officio* peržengia skundo ribas, savo aktyvaus procesinio elgesio priešastis jis turi pagrįsti, iš anksto apie tai informuoti proceso šalis, priimdamas rašytinę arba žodinę nutartį (CPK 290 straipsnis), suteikti joms galimybę pateikti savo poziciją

(Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. kovo 29 d. nutartis civilinėje byloje). Apeliacinės instancijos teismas turi pranešti dalyvaujantiems byloje asmenims apie ketinimą peržengti apeliacinio skundo ribas, taip pat nurodyti nagrinėjimo, peržengus apeliacinio skundo ribas, teisinį pagrindą bei suteikti teisę byloje dalyvaujantiems asmenims dėl to visa apimtimi pasisakyti (raštu arba žodžiu) (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. balandžio 3 d. nutartis civilinėje byloje). Jeigu apeliacinės instancijos teismas netinkamai įgyvendina CPK 320 str. 2 d. nustatytus įgalinimus peržengti apeliacinio skundo ribas, neinformuodamas apie tokį ketinimą byloje dalyvaujančių asmenų ir nesuteikdamas jiems galimybės pateikti savo pozicijos, teisėjų kolegija pasisako, kad tokiu atveju, yra pagrindas pripažinti ieškovo teisės į teisingą teismą neužtikrinimą, todėl apeliacinio teismo nutartis, tokiais atvejais, turi būti naikinama (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. kovo 29 d. nutartis civilinėje byloje). Kaip minėta, toks teismo veikimas *ex officio*, turėtų būti laikomas teismo veikla procesine prasme.

Pažymėtina, jog Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra išaiškinęs, kad bylose, susijusiose su viešojo intereso gynimu, apeliacinės instancijos teismas ne tik turi teisę, bet ir privalo peržengti apeliacinio skundo ribas (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. gegužės 30 d. nutartis civilinėje byloje). Be to, pabrėžtina, jog kasacinis teismas laikosi nuoseklios praktikos aiškinant, kad vartotojų teisių gynimas turi būti vertinamas kaip viešasis interesas (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. vasario 21 d. nutartis civilinėje byloje; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. balandžio 25 d. nutartis civilinėje byloje). Tai yra pagrindas apeliacinės instancijos teismui peržengti apeliacinio skundo ribas. Taip pat, teisėjų kolegija išaiškino, kad nors viešųjų pirkimų bylos įstatymu yra priskirtinos nedispozityvių bylų kategorijai, tai savaime nereiškia, jog kiekvienu atveju apeliacinės instancijos teismas privalo peržengti apeliacinio skundo ribas ir patikrinti visą bylą (Lietuvos apeliacinio teismo 2020 m. balandžio 2 d. nutartis civilinėje byloje). Tačiau, kai teismas neturėdamas pareigos išplečia apeliacinio skundo ribas – teisėjų kolegija aiškina, kad nors apeliacinės instancijos teismas neturėjo pareigos, nepaisant to savo veiksmais teisėtai išplėtė nagrinėtino ginčo ribas. Tokiu atveju apeliacinės instancijos teismas tokį klausimą privalo išspręsti iš esmės, tai yra, jei teismas teisėtais veiksmais byloje dalyvaujančio asmens neprašomas išplečia reikalavimų ribas, jam tenka pareiga išnagrinėti visus klausimus, dėl kurių pasisakė (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. balandžio 9 d. nutartis civilinėje byloje).

Išskiriant kasaciją atkreiptinas dėmesys į Lietuvos Aukščiausiojo Teismo poziciją, kad viešųjų pirkimų bylose teismas turi įgalinimus *ex officio* šalių ginčą spręsti kaip aktyvus arbitras (*inter alia* peržengti skundo ribas), kurio nesaisto proceso šalių rungimosi ribos.

Toks teismo vaidmuo laikytinas diskrecine jo teise, bet ne absoliučia bei ribojama perkančiosios organizacijos galimai neteisėto veiksmo (sprendimo) akivaizdumu (Lietuvos Aukščiausiojo teismo 2017 m. birželio 29 d. nutartis civilinėje). Vienoje kasacinio teismo nagrinėtoje byloje, esant viešųjų pirkimų ginčui nei ieškovei, nei atsakovei neskundė apeliacinės instancijos teismo procesinio sprendimo dalies dėl reikalavimo, susijusio su draudimo išmokos mokėjimu. Tačiau kasacinis teismas peržengė kasacinio skundo ribas ir žodinio proceso tvarka išsprendė šį klausimą, dėl to, kad apeliacinės instancijos teismas dėl jo nepasisakė. Tokiu būdu kasacinis teismas paliko galioti apeliacinės instancijos sprendimą, užuot būtų grąžinęs nagrinėti iš naujo (Lietuvos Aukščiausiojo teismo 2020 m. spalio 14 d. nutartis civilinėje byloje). Taigi, tiek apeliacinės instancijos, tiek kasacinis teismas, esant viešajam interesui turi įgalinimus peržengti skundo ribas.

Apibendrinus apeliacinės instancijos ir kasacinio teismo įgalinimus *ex officio* peržengti skundo ribas, darytina išvada, kad teismas nagrinėdamas bylas gali peržengti skundo ribas ne tik bylose, įstatymo leidėjo pripažintose nedispozityviomis, tačiau kai to reikalauja viešasis interesas ir neperžengus apeliacinio skundo ribų būtų pažeistos konstitucinės asmens teisės ir teisėti interesai. Teismų praktikoje išskiriamos vartotojų teisių gynbos bylos dėl jose esančio viešojo intereso, taip pat viešųjų pirkimų ginčai, tačiau teismas privalo vertinti kiekvienu konkrečiu atveju ar tai yra tikslinga ir būtina. Be to, peržengdamas apeliacinio skundo ribas, teismas privalo tai motyvuoti bei apie tokį ketinimą pranešti byloje dalyvaujantiems asmenims. Jei teismas to nepadaro, nutartis turi būti naikinama. Taip pat svarbu pabrėžti, kad tokia teismo veikla neturėtų būti laikoma teismo aktyvumu išimtinai materialiaja prasme, kadangi jis gali veikti materialiuoju aspektu aktyviai tik jau peržengęs skundo ribas, o iki tol jo veiksmai kvalifikuojami veikimu *ex officio* procesiniu aspektu.

IŠVADOS

1. Teismo vaidmuo procese yra aktyvus dėl pareigos greitai, tinkamai, koncentruotai bei ekonomiškai nustatyti materialiąją tiesą byloje. Teisėjo vaidmuo procese priklauso ne tik nuo civilinio proceso modelio, bet ir nuo bylos dispozityvumo. Teismas, gindamas viešąjį interesą, turi teisę riboti pagrindinius civilinio proceso principus – rungimąsi ir dispozityvumą. Jam suteikiama teisė veikti *ex officio* (net ir tada, kai bendraja taisykle įstatymas daryti draudžia), kas neturėtų būti suprantama kaip leidimas teismui veikti šališkai, kadangi tokia teismo pareiga kyla tiesiai iš Konstitucijos.
2. Pagrindinė teismo veikla *ex officio* pasireiškia procesine prasme. Įstatymų leidėjas, atsižvelgdamas į civilinio proceso tikslus, suteikia teismui išaiškinimo pareigą, kuri glaudžiai susijusi su proceso skatinimo pareiga. Ši teismo pareiga įgyvendinama, suteikiant jam daugybę įgalinimų veikti *ex officio*. Pavyzdžiui, teismui skiriama galimybė užduoti šalims klausimus, nustatyti procesinius terminus, siūlyti pateikti papildomus įrodymus, pareiga atkreipti šalių dėmesį į visas esmines bylai aplinkybes ar į neaiškius teiginius ir kita. Tokiu būdu siekiama, kad būtų įgyvendintas šalių lygybės principas, kai faktiškai jų galimybės nėra lygios.
3. Esant nedispozityvioms byloms, teismas turi teisę veikti itin aktyviai. Pagrindinė teismo veikla *ex officio* bylose su viešuoju interesu – teismo įgalinimai rinkti įrodymus *ex officio* (dažniausiai šeimos, darbo, viešųjų pirkimų teisiniuose ginčiuose, nemokumo bylose bei ypatingoje teisenoje). Pabrėžtina, jog teismas šią pareigą vykdo ne visada tinkamai, daugiausiai klystama darbo ginčų bylose, nes neretai teismas nevykdo pareigos rinkti įrodymus, kai to reikalauja bylos aplinkybės ir viešasis interesas. Taip pat pastebima, jog esant viešųjų pirkimų ginčams, teismas privalo vertinti (ar veikti aktyviai) kiekvienu atskiru atveju, kadangi ne visada byloje vyrauja viešasis interesas. Be to, įstatymų leidėjas teismui suteikia įgalinimus *ex officio* taikyti laikinąsias apsaugos priemones šeimos, darbo bei viešųjų pirkimų ginčiuose, tačiau teismų praktikoje tokias priemones teismas savo iniciatyva taiko tik šeimos bylose (itin retai), kadangi šalys veikia aktyviai ir dažniausiai pačios prašo taikyti jas.
4. Teismo veikla *ex officio* materialiąja prasme yra daug siauresnė. Disponavimas ieškinio objektu yra šalies teisė, tačiau esant viešajam interesui teismas turi įgalinimus taikyti alternatyvų pažeistų teisių gynimo būdą bei viršyti pareikštus reikalavimus *ex officio*. Aktyviausiai veikiama šeimos bylose dėl poreikio apsaugoti nepilnamečių vaikų interesus, nustatant bendravimo su vaiku tvarką, nuolatinę

gyvenamąją vietą bei priteisti vaikui išlaikymą. Darbo ginčiuose – darbdaviui netinkamai atsiskaičius su darbuotoju, o viešųjų pirkimų bylose – teismo aktyvumas nėra absoliutus.

5. Teismui suteikti įgalinimai peržengti apeliacinio ir kasacinio skundo ribas tik esant viešajam interesui. Tai yra mišrus teismo aktyvumo aspektas. Teismas *ex officio* nutaria peržengti skundo ribas ir informuoja šalis apie tokį ketinimą bei išklauso jų, nutaria priimti naujus įrodymus, aiškintis aplinkybes, kurios nebuvo aiškinamos pirmosios instancijos teisme – procesinis aspektas. Tačiau peržengus skundo ribas ir priteisus daugiau nei apeliantas prašo – laikytina, kad teismas veikia aktyviai materialiaja prasme.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Teisės norminiai aktai

1. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1950). *Valstybės žinios*, 40-987.
2. Vaiko teisių konvencija (1989). *Valstybės žinios*, 69-1501.
3. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Valstybės žinios*, 33-1014.
4. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (2000). *Valstybės žinios*, 74-2262.
4. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 36-1340.
5. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas (2016). *Valstybės žinios*, 2016-23709.
6. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas (1996), *Valstybės žinios*, 33-807.
7. Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymas (2001). *Valstybės žinios*, 31-1010.
8. Lietuvos Respublikos įmonių restruktūrizavimo įstatymas (2001). *Valstybės žinios*, 31-1012.
9. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymas (2011). *Valstybės žinios*, 85-4126.
10. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso pakeitimo įstatymas (2016). TAR, 26956.
11. Lietuvos Respublikos juridinių asmenų nemokumo įstatymas (2019). *Valstybės žinios*, 10324.

Specialioji literatūra

12. Andriūnaitė S. (2007). *Laikinosios apsaugos priemonės ir jų taikymas*. Vilnius: Juristas.
13. Bakanas, A. et al. (2002). *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras*. Trečioji knyga. Šeimos teisė. Vilnius: Justitia.
14. Beliūnienė, L. et al. (2015). *Viešojo intereso atpažinimo problema Lietuvos teisėje: kriterijai ir prioritetai*. Monografija. Vilnius: Lietuvos teisės institutas.
15. Driukas, A. et al. (2004). *Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras*. I tomas. Vilnius: Justitia.
16. Driukas, A. ir Valančius, V. (2005). *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. Vadovėlis. Vilnius: Teisinės informacijos centras.

17. Driukas, A. ir Valančius, V. (2006). *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. Vadovėlis Vilnius: Teisinės informacijos centras.
18. Driukas, A. ir Valančius, V. (2009). *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. Vadovėlis. Vilnius: Registrų centras.
19. Jonaitis, M. (2003). *Atskirų kategorijų bylų nagrinėjimo ypatumai pagal naująjį Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksą*. Vilnius: Jurisprudencija.
20. Latvelė, R. et al. (2015). *Viešojo intereso atpažinimo problema Lietuvos teisėje: kriterijai ir prioritetai*. Monografija. Vilnius: Lietuvos teisės institutas.
21. Laužikas, E., Mikelėnas, V. ir Nekrošius, V. (2003). *Civilinio proceso teisė: vadovėlis* (p. 511). Justitia.
22. Mikelėnas, V. (1997). *Civilinis procesas*. Pirmoji dalis. Antras leidimas. Vilnius: Justitia.
23. Mikelėnas, V. (1999) *V. Quo vadis? Arba eksperimentuojama toliau*. Vilnius: Justitia.
24. Mikelėnas, V. et al. (2020). *Civilinio proceso teisė: bendroji dalis: Vilniaus universiteto vadovėlis*. Vadovėlis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
25. Nekrošius, V. (2002). *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Monografija. Vilnius: Justitia.
26. Nekrošius, V. (2011). *Ar teismas yra viešąjį interesą ginantis subjektas?* Lietuvos Respublikos Seimo Žmogaus teisių komiteto konferencijoje „Viešasis interesas ir jo gynimas“ (modifikuota 2021-03-02) Prieiga per internetą: <https://lzta.lt/wp-content/uploads/2016/02/Viesasis-interesas-ir-jo-gynimas-internetinis-psl..pdf> [žiūrėta 2021 m. kovo 2 d.].
27. Nekrošius, V. (2012). *Viešojo intereso gynimas civiliniame procese ir Konstitucinio Teismo doktrina*. Vilnius: Jurisprudencija.
28. Nekrošius, V. (2017). *Profesorius E. Vaskovskis apie civilinio proceso tikslus ir principus*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
29. Stauskienė, E. (2011). *Viešojo intereso gynimas civiliniame procese*. Lietuvos Respublikos Seimo Žmogaus teisių komiteto konferencijoje „Viešasis interesas ir jo gynimas“ (modifikuota 2021-03-02) Prieiga per internetą: <https://lzta.lt/wp-content/uploads/2016/02/Viesasis-interesas-ir-jo-gynimas-internetinis-psl..pdf> [žiūrėta 2021 m. kovo 2 d.].
30. Tamošiūnienė, E. ir Višinskis, V. (2013). *Viešojo intereso gynimas civilinio proceso tvarka: teoriniai ir praktiniai aspektai*. Mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

31. Terebeiza, Ž. (2011). *Tiesos nustatymo problema šiuolaikiniame civiliniame procese*. Vilnius: Socialinių Mokslų Studijos.
32. Valančius, V. (2007). *Kai kurie civilinių teisių gynimo mechanizmo atspindžiai Lietuvos teisėje XXI amžiuje..* Vilnius: Jurisprudencija.
33. Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (2012). *Šeimos bylų nagrinėjimo procesiniai ypatumai: teoriniai ir praktiniai aspektai* (modifikuota 2021-02-21) Prieiga per internetą: <https://vaikoteises.lt/media/file/Seimos%20bylos.pdf> [žiūrėta 2021 m. vasario 21 d.]
34. Vėbraitė, V. (2008). *Šalių sutaikymas kaip civilinio proceso tikslas ir jo galimybės Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
35. Vėbraitė, V. (2009). *Šalių sutaikymas civiliniame procese*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01S), Vilniaus universitetas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
36. Višinskis, V. ir Jokubauskas, R. (2019). *Teismo vaidmuo juridinių asmenų nemokumo procese*. Vilnius: Jurisprudencija.
37. Visuotinė lietuvių enciklopedija [interaktyvus] (modifikuota 2021-02-18). Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/inkvizicinis-procesas/> [žiūrėta 2021 m. vasario 12 d.].
38. Volungevičienė, E. (2012). *Teismo įgalinimai ir jų ribos nagrinėjant bylas, kylančias iš šeimos teisinių santykių*. Magistro darbas, socialiniai mokslai, teisė (01S), Vilniaus universitetas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Teismų praktika

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija:

39. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 6 d. nutarimas Nr. 3/95 „Dėl Vyriausybės nutarimo teisėsaugos darbuotojų darbo apmokėjimo klausimais“.
40. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. gegužės 6 d. nutarimas Nr. 13/96 „Dėl Lietuvos Respublikos valdininkų įstatymo 16 straipsnio pirmosios dalies 2 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“.
41. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. rugsėjo 24 d. nutarimas Nr. 1/98 „Dėl pinigų sumų išieškojimo pagal reikalavimus, kylančius iš darbo teisinių santykių“.
42. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas Nr. 15/99-34/99-42/2000 „Dėl apribojimų advokatui atstovauti arba ginti teisme“.

43. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas Nr. 51/01-26/02-19/03-22/03-26/03-27/03 „Dėl kai kurių teisės aktų, kuriais reguliuojami valstybės tarnybos ir su ja susiję santykiai, atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir įstatymams“.
44. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas Nr. 35/03-11/06 „Dėl teismų sprendimų motyvų surašymo ir skelbimo, sprendimo už akių, taip pat dėl apeliacijos“.

Lietuvos Respublikos bendrosios kompetencijos teismų praktika:

45. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. birželio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-725/2001.
46. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. sausio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-32/2003.
47. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. sausio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-32/2003.
48. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. balandžio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-259/2004.
49. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. gegužės 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-314/2005.
50. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gegužės 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-237/2008.
51. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gegužės 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-243/2008.
52. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gegužės 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-236/2008.
53. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. balandžio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-176/2009.
54. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. balandžio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-176/2009.
55. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. vasario 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-76/2009.
56. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gegužės 20 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-186/2010.

57. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gegužės 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-166/2010.
58. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. gegužės 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-503/2011.
59. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. lapkričio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-486/2012.
60. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. liepos 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-376/2012.
61. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. liepos 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-376/2012.
62. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. liepos 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-376/2012.
63. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. liepos 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-376/2012.
64. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. liepos 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-359/2012.
65. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. balandžio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-241/2013.
66. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. kovo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-218/2013.
67. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. balandžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-232-2014.
68. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. gegužės 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-274/2014.
69. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. lapkričio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-522/2014.
70. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. spalio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-438/2014.
71. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. spalio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-438/2014.
72. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. vasario 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-42/2014.
73. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. vasario 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-42/2014.

74. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. balandžio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-149-706/2015.
75. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. balandžio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-231/2015.
76. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. birželio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-362-415/2015.
77. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. lapkričio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-615-469/2015.
78. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. spalio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-427-378/2016.
79. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. spalio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-423-916/2016.
80. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. spalio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-423-916/2016.
81. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. balandžio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-74-313/2017.
82. Lietuvos Aukščiausiojo teismo 2017 m. birželio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-300-469/2017.
83. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. birželio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-78-686/2017.
84. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. gruodžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-479-687/2017.
85. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. vasario 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-27-701/2017.
86. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. gegužės 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-531-248/2018.
87. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. gruodžio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-501-687/2018.
88. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. gruodžio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-531-248/2018.
89. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. kovo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-99-403/2018.
90. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. vasario 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-3-1975/2018.

91. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. liepos 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-202-915/2019.
92. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. rugsėjo 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-276-248/2019.
93. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. vasario 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-44-248/2019.
94. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. balandžio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-87-248/2020.
95. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. balandžio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-3-87-248/2020.
96. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. balandžio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-78-248/2020.
97. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. balandžio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-78-248/2020.
98. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. kovo 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-84-701/2020.
99. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. liepos 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-219-701/2020.
100. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. liepos 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-219-701/2020.
101. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. rugsėjo 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-243-248/2020.
102. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. rugsėjo 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-97-219/2020.
103. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. spalio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-39-378/2020.
104. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. sausio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-159-701/2021.
105. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. sausio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-163-469/2021.
106. Lietuvos apeliacinio teismo 2004 m. sausio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-67/2004.
107. Lietuvos apeliacinio teismo 2010 m. lapkričio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-1868/2010.

108. Lietuvos apeliacinio teismo 2019 m. rugsėjo 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-1007-798/20019.
109. Lietuvos apeliacinio teismo 2020 m. balandžio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-763-790/2020.
110. Lietuvos apeliacinio teismo 2020 m. gruodžio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-12677-790/2020.
111. Lietuvos apeliacinio teismo 2020 m. vasario 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-625-381/2020.
112. Lietuvos apeliacinio teismo 2021 m. vasario 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-363-381/2021.
113. Kauno apygardos teismo 2013 m. spalio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-2275-254/2013.
114. Kauno apygardos teismo 2017 m. rugpjūčio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2S-1804-221/2017.
115. Kauno apygardos teismo 2020 m. gruodžio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-1711-945/2020.
116. Kauno apygardos teismo 2021 m. vasario 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2S-314-324/2021.
117. Klaipėdos apygardos teismo 2013 m. balandžio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-394-622/2013.
118. Klaipėdos apygardos teismo 2020 balandžio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2S-659-265/2020.
119. Klaipėdos apygardos teismo 2021 m. sausio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2S-142-538/2021.
120. Panevėžio apygardos Teismo 2017 m. gruodžio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-984-755/2017.
121. Panevėžio apygardos teismo 2020 m. lapkričio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-679-280/2020.
122. Šiaulių apygardos teismo 2018 m. spalio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-555-440/2018.
123. Šiaulių apygardos teismo 2020 m. gruodžio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2S-878-267/2020.
124. Šiaulių apygardos teismo 2021 m. vasario 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-35-569/2021.

125. Vilniaus apygardos teismo 2019 m. balandžio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. E2A-517-640/2019.
126. Vilniaus apygardos teismo 2009 m. balandžio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-531-275/09.
127. Vilniaus apygardos teismo 2019 m. spalio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-2383-852/2019.
128. Vilniaus apygardos teismo 2020 gruodžio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-1977-431/2020.
129. Klaipėdos apylinkės teismo 2019 m. rugpjūčio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-5688-1032/2019.
130. Utenos apylinkės teismo 2018 m. liepos 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-2578-356/2018.

SANTRAUKA

Teismo veikla *ex officio*

Modesta Nekrašaitė

Šiame magistro darbe analizuojama teismo veikla *ex officio* civilinio proceso teisėje ir praktikoje. Atliekama įstatymų leidėjo ir teismų praktikos analizė aktyvaus teismo kontekste.

Pirmoji šio darbo dalis skirta atskleisti teismo veiklos *ex officio* sampratą, analizuojant teismo vaidmenį skirtinguose civilinės teisės modeliuose, taip pat pateikti teismo vaidmens Lietuvos Respublikos civiliniame procese istorinės raidos analizę. Šioje dalyje keliami probleminiai klausimai, atsižvelgiant į skirtingas autorių nuomones, dėl pagrindinių civilinės teisės principų (rungimosi ir dispozityvumo) ribojimo. Keliami teismo šališkumo, esant aktyviam teismui, problema bei tiriamas teismo aktyvus vaidmuo esant viešajam interesui.

Antroje ir trečioje darbo dalyse dėmesys skiriamas atsakymui į pagrindinį temos klausimą – kokia konkreti veikla yra teismo veikla *ex officio* ir kada įstatymas suteikia teismui įgalinimus veikti aktyviai.

Antroji šio darbo dalis yra skirta teismo veiklos *ex officio* procesine prasme tyrimui. Joje nagrinėjami teismo įgalinimai aktyviai veikti tiek dispozityviose, tiek nedispozityviose bylose. Atskleidžiamas teismo įgalinimų procesine prasme turinys, specifika, jų ribos, taip pat atvejai, kuriais teismas turi būti aktyvus, o kuriais ne ir kiti klausimai teoriniu bei praktiniu požiūriu.

Trečioje dalyje tiriamas aktyvus teismo vaidmuo civiliniame procese materialiuoju aspektu. Didžiausias dėmesys skiriamas pareikštų reikalavimų viršijimui bei skundo ribų peržengimui ne tik pirmosios, bet ir apeliacinės bei kasacinės instancijos teismuose. Pristatoma aktualiausia teismų praktika.

SUMMARY

Court Activity Ex Officio

Modesta Nekrašaitė

This master's thesis analyzes the court's activity *ex officio* in civil procedure law and practice. An analysis of the legislature and case law in the context of active court is performed.

The first part of this work is aimed at revealing the concept of court activity *ex officio*, analyzing the role of the court in different models of civil law, as well as presenting the analysis of the historical development of the role of the court in civil proceedings in the Republic of Lithuania. This section raises problematic issues, taking into account the different views of the authors, on the limitation of the basic principles of civil law (adversarial and dispositive). The problem of court bias in the presence of an active court is raised and the active role of the court in the public interest is investigated.

The second and third parts of the work focus on the answer to the main question of the topic - what specific activity is the activity of the court *ex officio* and when does the law empower the court to act actively.

The second part of this work is devoted to the examination of court activity *ex officio* in the procedural sense. It examines the court's powers to be active in both dispositive and non-dispositive cases. The content, specifics, limits of court powers in the procedural sense are revealed, as well as the cases in which the court must be active and in which other issues are not theoretically and practically.

The third part examines the active role of the court in civil proceedings from a material point of view. The main focus is on exceeding the claims and exceeding the limits of the appeal not only in the courts of first instance, but also in the courts of appeal and cassation. The most relevant case law is presented.